

طراحی الگوی تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ (بر اساس رویکرد نظریه داده‌بنیاد)

ترگل دارابی

دانشجوی مقطع دکتری، گروه مدیریت آموزشی و آموزش عالی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
targoldarabi3@gmail.com

مه‌دی شریعتمداری

استادیار، گروه مدیریت آموزشی و آموزش عالی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
mehdishariatmadari@yahoo.com

امیرحسین محمودی

استادیار، گروه مدیریت آموزشی و آموزش عالی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
dr.mahmoodi1964@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۰

چکیده

پاندمی کووید-۱۹ با تأثیرات منفی بر دانشجویان، چالش‌های بسیاری را بر آن‌ها تحمیل کرد؛ در این شرایط تاب‌آوری عامل مهمی برای مقابله با این چالش‌ها بود. لذا پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی تاب‌آوری دانشجویان در پاسخ به پاندمی در جامعه هدف دانشگاه‌های آزاد اسلامی شهر تهران انجام شد. روش پژوهش، کیفی و با استفاده از رویکرد نظریه داده‌بنیاد سیستماتیک بود. جهت گردآوری داده‌ها، به‌روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری با ۲۴ نفر از دانشجویان، کارشناسان آموزشی و پژوهشی، اعضای هیئت‌علمی و اساتید مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته صورت گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی با بهره‌مندی از نرم‌افزار کیفی اطلس تی‌آی ۹ انجام پذیرفت. از داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها ۱۴۷ کد، ۳۶ مقوله فرعی و ۱۰ مقوله اصلی استخراج گردید. بر اساس مدل پارادایمی، پاسخ تاب‌آورانه دانشجویان مؤسسات آموزش عالی به پاندمی کووید-۱۹ پدیده اصلی شناخته‌شد. شرایط اثرگذار به ۳ مقوله اصلی، فردی (۶ مقوله فرعی و ۲۶ کد)، سازمانی (۶ مقوله فرعی و ۳۱ کد) و اجتماعی (۴ مقوله فرعی و ۱۲ کد) مقوله‌بندی شدند. بسترها نیز به ۲ مقوله اصلی، داخلی (۵ مقوله فرعی و ۱۵ کد) و خارجی (۳ مقوله فرعی و ۱۴ کد) تقسیم شدند. برای استراتژی‌ها ۳ مقوله اصلی، پیش‌بینی و پیشگیری (۲ مقوله فرعی و ۷ کد)، پاسخ و مقابله (۴ مقوله فرعی و ۱۶ کد) و انطباق و سازگاری (۲ مقوله فرعی و ۱۱ کد) شناسایی گردید. پیامدها نیز به ۲ مقوله اصلی، کوتاه‌مدت (با ۲ مقوله فرعی و ۷ کد) و بلندمدت (با ۲ مقوله فرعی و ۸ کد) طبقه‌بندی شدند.

واژه‌های کلیدی: کووید-۱۹، پاندمی، تاب‌آوری، دانشجویان، آموزش عالی، داده‌بنیاد

۱- مقدمه

پاندمی کووید-۱۹ با گستره‌ای وسیع‌تر و فراگیرتر از هر بحران بهداشت عمومی دیگری در تاریخ معاصر، عدم اطمینان و تغییر ایجاد کرد. این بحران بر توانایی عملکرد افراد، سازمان‌ها و سیستم‌ها تأثیر گذاشت و منجر به انتقالی شد که بسیاری برای رویارویی با آن آمادگی کافی نداشتند (Williams et al., 2022). اگرچه در طول ۵۰ سال گذشته، شاهد رشد وسیع روش‌های آموزشی در تمامی سطوح و در اقصی نقاط جهان بوده‌ایم، ولی این بار آموزش عالی عمیقاً تحت تأثیر این همه‌گیری قرار گرفت، چراکه بزرگ‌ترین چالشی بود که سیستم‌های آموزشی تاکنون با آن مواجه شده‌اند (Daniel, 2020). مؤسسات آموزشی در ابتدای سال ۲۰۲۰ به سرعت به آموزش از راه دور اضطراری یا کلاس‌های تلفیقی آنلاین و حضوری با الزامات فاصله‌گذاری اجتماعی و اقدامات حفاظتی در حال تغییر روی آوردند (Williams et al., 2022). دانشجویان آموزش عالی که به‌طور معمول با تحولات عمیقی در سبک زندگی مانند دور شدن از خننه، تغییر در حمایت‌های هم‌تایان، افزایش نیاز به تصمیم‌گیری با توجه به فرصت‌های فردی و حرفه‌ای و سطوح بالای استرس ناشی از ارتباطات متفاوت اجتماعی مواجه هستند، در دوران بحران کووید-۱۹ با دگرگونی‌های اساسی‌تری در سبک زندگی روبه‌رو شدند (Versteeg & Kappe, 2021). با پدیدار شدن موج‌های متناوب پاندمی و با اولویت یافتن دغدغه‌های بهداشتی و سلامتی بر هر تکلیف یا کلاسی، برقراری موازنه بین هردو تقریباً غیرممکن می‌نمود. عدم ارتباط با فضای آکادمیک دانشگاهی و محصور شدن در محیط خانه که برای ایجاد یادگیری حرفه‌ای شرایط مناسبی نداشت، سبب شد دانشجویان تجربه خود را از اضطراب و خستگی روانی جدی ناشی از انزوای اجتماعی ابراز کنند (Eri et al., 2021). همچنین اغلب آن‌ها به دلیل روش‌های متفاوت اجرای دروس، انجام تکالیف، سمینارها و دفاع از پایان‌نامه‌ها، دچار اضطراب و وحشت و ناامیدی شدند. برای عمده دانشجویان عدم دسترسی به اینترنت یا تجهیزات مورد نیاز یادگیری آنلاین، عامل استرس مضاعف بود (Ghazi-saidi et al., 2020).

در این شرایط، تاب‌آوری فردی دانشجویان بدون شک عامل مهمی برای مقابله با بحرانی مانند پاندمی کووید-۱۹ قلمداد می‌شود. تاب‌آوری مفهومی است که اخیراً به‌طور گسترده در آموزش عالی و در بدو امر، در رابطه با تاب‌آوری فردی دانشجویان مورد بررسی قرار گرفته است. Hall & Winn (2011) و Lengnick-Hall et al. (2011) استدلال می‌کنند که تاب‌آوری می‌تواند در یک محیط مطالعه جذاب و برانگیزاننده رشد کند و

دانشجویان را در مواجهه با چالش‌های مختلف توانمند سازد و حمایت کند. همچنین، تاب‌آوری راهی مطلوب جهت ارتقای بهزیستی دانشجویان از طریق تأثیر مثبت بر ظرفیت‌های آنان به منظور هدایت در محیط‌های استرس‌زا است. در زمینه‌های تحصیلی نیز، تاب‌آوری ظرفیت دانشجو برای غلبه بر ناملایمات حاد یا مزمنی است که می‌تواند موانع عمده‌ای برای موفقیت تحصیلی او باشند (A. J. Martin & Marsh, 2009). به‌عنوان مثال، دانشجویان تاب‌آور دیجیتالی انگیزه، پیشرفت و عملکرد را در تحصیلات خود حفظ می‌کنند و قادر به غلبه بر وقایع استرس‌زا و مقابله با آن‌ها هستند (Alva, 1991)؛ در عین حال استرس اجتناب‌ناپذیر برای چنین دانشجویانی منجر به نتایج ضعیف آموزشی و یا خطر ترک تحصیل نمی‌شود. بدین لحاظ تاب‌آوری تأثیری مثبت بر سلامت، رفاه، عملکرد و پیشرفت دانشجویان دارد (Eri et al., 2021). به عقیده Sterling (2010)، پرورش یادگیرندگان تاب‌آور که قادر به توسعه سیستم‌های اکولوژیک اجتماعی تاب‌آور باشند، تغییری خواهد بود که آموزش تحول‌گرا به دنبال آن است.

اگرچه در این مدت بالغ بر ۳ سال توجه خاصی به تاب‌آوری دانشجویان صورت گرفته و دانش بسیاری در این زمینه تولید شده است، اما پژوهش‌های اندکی دانش منسجم درباره طراحی الگوی تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در بحران کووید - ۱۹ را تولید و ارائه کرده‌اند و اگر هم بوده اغلب بر اساس گزاره‌های عمومی و الگوی مفهومی تاب‌آوری سازمانی بوده است. در ایران نیز تا آنجایی که در پایگاه‌های داده داخلی جستجو شده، تاکنون الگویی در این زمینه و در بافت مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است. لذا، این پژوهش با بررسی تجربه زیسته در بافت دانشگاه‌های آزاد اسلامی شهر تهران این موضوع را مورد بررسی قرار داده و الگوی مفهومی از آن ارائه کرده است که قابل انتقال به دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در بافت‌های دیگر هم می‌تواند باشد. همچنین یافته‌های این پژوهش برای مؤسسات آموزش عالی با ایجاد دانش، آگاهی و بصیرت‌های مهم در دانشجویان که به‌عنوان اصلی‌ترین ذی‌نفعان آن محسوب می‌شوند، جهت مقابله با پیشامدهای گوناگون دیگر به‌مثابه کووید-۱۹ مفید خواهد بود. بدین منظور در این مطالعه سعی شده است به روش کیفی و با رویکردی داده‌بنیاد، ضمن مشخص نمودن سهم انواع مؤلفه‌های دخیل در فرآیند تاب‌آوری دانشجویان در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ به سؤال زیر پاسخ داده شود:

الگوی مفهومی فرایند تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ در دانشگاه‌های آزاد اسلامی شهر تهران چگونه است؟

مبانی نظری پژوهش

دیکشنری وبستر تاب‌آوری را: ۱- توانایی یک جسم تحت فشار برای بازیابی اندازه و شکل خود پس از تغییر شکل ناشی از تنش فشاری؛ و ۲- توانایی بهبودی یا سازگاری آسان با ناملازمات یا تغییر تعریف می‌کند. (Perry, 2002) تاب‌آوری را به‌عنوان ظرفیت رویارویی با عوامل استرس‌زا بدون اختلال منفی قابل توجه در عملکرد توصیف می‌کند. ادبیات پیشرفته، تاب‌آوری را محافظت در برابر عوامل خطر روانشناختی می‌داند که باعث پرورش نتایج مثبت و ویژگی‌های شخصیت سالم می‌شود (Bonanno, 2004). تاب‌آوری به‌عنوان جایگزین مقابله مثبت، سازگاری و پایداری (Greene, 2014) به‌کارگرفته می‌شود. همچنین، محققان اتفاق نظر دارند که تاب‌آوری به تغییرات فرد در پاسخ به ریسک مربوط است؛ درحالی‌که برخی افراد در برابر استرس و ناملازمات تسلیم می‌شوند، دیگران بقا می‌یابند و به چالش‌های مرتبط با خطرات زندگی به‌خوبی پاسخ می‌دهند (Ledesma, 2014). "بقا"، "بهبودی" و "شکوفایی" مفاهیم مرتبط با تاب‌آوری هستند و بیانگر مرحله‌ای می‌باشند که فرد حین یا بعد از مواجهه با ناملازمات در آن قرا می‌گیرد. مفهوم "شکوفایی" به توانایی فرد برای فراترفتن از سطح عملکرد اصلی خود و رشد عملکرد علی‌رغم قرارگرفتن در معرض تجارب استرس‌زای مکرر اشاره دارد (Ibid.).

تاب‌آوری در بسیاری از رشته‌ها مورد بررسی قرارگرفته‌است. برای مثال در حوزه روانشناسی، به‌عنوان مقاومت در مقابل سختی‌ها و توانایی بازگشت به قبل و بهبودی مجدد تعریف می‌شود (Higgins, 1994; Wolin & Wolin, 1993). در حوزه مدیریت تغییر به‌عنوان توانایی نشان دادن توانمندی قدرت و انعطاف‌پذیری در طول فرآیند تغییر، درحالی‌که حداقل رفتار ناکارآمد بروز می‌کند، توصیف می‌شود (Ledesma, 2014). اخیراً از آن برای مفهوم‌سازی مطالعات در حوزه مدیریت آموزشی استفاده شده‌است. (Geocaris, 2004) نظریه تاب‌آوری را برای مطالعه چگونگی شکوفایی مدیران در شرایط

سخت به‌کار برد. در آموزش عالی نیز یکی از مهم‌ترین چالش‌های دانشجویان در زمینه تحصیلی تاب‌آوری است (Rojas F., 2015)، که به‌عنوان توانایی بازگشت به حالت اول و سازگاری موفقیت‌آمیز به‌رغم استرس زیاد و شرایط ناگوار (Yousefvand et al., 2019) شناخته می‌شود. (Cassidy, 2016) و (Martin, 2013) هم تاب‌آوری تحصیلی را به‌عنوان توانایی دانشجویان برای غلبه بر مشکلات تحصیلی می‌داند که می‌تواند بر پیشرفت تحصیلی او تأثیر بگذارد (Ang, Shorey, Lopez, et al., 2021).

پیشینه پژوهش

لازم به ذکر است مرور ادبیات پژوهش، امری است که در بیشتر رویکردهای پژوهشی انجام می‌شود؛ هدف، شناخت بیشتر مسئله موردنظر و ابعاد آن است. در روش کمی ادبیات تحقیق باید در مراحل اولیه مطالعه انجام شود، اما در روش کیفی ادبیات تحقیق ممکن است در طول پیشرفت مطالعه یا حتی بعد از آن انجام شود. در نظریه داده‌بنیاد باید به این نکته توجه داشت که مرور پیشینه، نه گویای مفاهیم عمده و نه ارائه‌دهنده فرضیه‌ها است؛ بلکه مرور پیشینه، نشانگر وجود شکاف یا نوعی سوگیری در دانش موجود می‌باشد و در نتیجه خردمیه‌ای برای مطالعه فراهم می‌کند. مرور پیشینه این سودمندی را برای پژوهشگر دارد که هنگام ارائه داده، ارجاعاتی به پیشینه می‌نماید تا حمایت بیرونی برای مدل نظری فراهم آورد (Creswell, 2013, 251). به‌عبارت‌دیگر، پیشینه تخصصی به‌عنوان مأخذی از داده‌های بیشتر خواننده می‌شود تا با داده‌های به‌دست‌آمده موجود مقایسه شود. این کار حساسیت نظری^۲ را ارتقا داده و ساخت نظریه را بهبود می‌بخشد. بر این اساس در این قسمت به‌طور مختصر به پژوهش‌های خارجی انجام‌شده در دوران کووید-۱۹ در قالب جدول شماره ۱ می‌پردازیم.

body%20to%20recover%20its,misfortune%20or%20change%20emotional%20resilience

2 Theoretical sensitivity

1 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience#:~:text=Definition%20of%20Resilience->
1%20%3A%20the%20capability%20of%20a%20strained%20

جدول ۱- خلاصه‌ای از پژوهش‌های پیشین

ردیف	پژوهشگران	عنوان و حوزه تمرکز پژوهش
1	Williams et al. (2022)	در پژوهشی مفهومی با عنوان " ایجاد تاب‌آوری در جوامع آموزش عالی: درس‌های آموخته‌شده از آموزش در دوران پاندمی"، تجربیات مدرسان از تدریس در دوران پاندمی و فرصت‌های ازدست‌رفته را بررسی کرده و بر نیاز به ارتقای تاب‌آوری آن‌ها در مراحل بعدی آموزش تأکید کردند. یافته‌ها نشان داد که جوامع تاب‌آور آموزشی باید دربرگیرنده تمرکز بر بهزیستی در همه سطوح، عادی‌سازی پاسخ‌های به استرس، فراهم کردن فضایی برای اعضا جهت ایجاد گفت‌وگو مشترک، برنامه‌ریزی برای استراتژی‌های آموزشی آینده، درعین حال فراهم کردن منابع جهت توسعه آموزش و پشتیبانی برای ایجاد اعتماد در مواجهه با اختلال باشند.
2	Sharma and Yukhymenko-Lescroarta (2022)	مطالعه‌ای تحت‌عنوان "هدف از زندگی به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده تاب‌آوری و پایداری دانشجویان دانشگاه در دوران کووید-۱۹" با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری انجام دادند. مقصود، بررسی حدی بود که هدف از زندگی تبیین‌کننده تفاوت در سطوح تاب‌آوری و پایداری دانشجویان دانشگاه در دوران پاندمی باشد. نتیجه آن که حمایت از دانشجویان در فرآیند کاوش فعال، تأمل و تلاش برای تحقق‌بخشیدن به هدف زندگی آن‌ها بسیار مهم است؛ زیرا تاب‌آوری و هدف آن‌ها برای پایداری را تقویت می‌کند.
3	Buttazzoni (2022)	مطالعه‌ای با عنوان "رویکردهای آموزشی برای حمایت از تاب‌آوری دانشجویان در محیط‌های آموزش عالی: مرور ادبیات سیستماتیک" با هدف شناسایی و تحلیل ویژگی‌های اساسی و ویژگی‌های برنامه‌ای (مانند روش‌ها) و رویکردهای آموزشی (مانند راهبردهای آموزشی، برنامه‌های درسی و غیره) برای حمایت از تاب‌آوری دانشجویان آموزش عالی انجام داد. پنج مقوله تحلیلی که شناسایی شدند عبارت بودند از: (۱) آموزش تاب‌آوری: تأمل، درک و آگاهی؛ (۲) استراتژی‌های فردی: توسعه مهارت‌های شخصی؛ (۳) در سطح مؤسسه یا دپارتمان: فرصت‌های ساختاری و برنامه درسی؛ (۴) استراتژی‌های بین‌فردی: توسعه مهارت‌های ارتباطی و (۵) جامعه یادگیرنده: انسجام، یکپارچگی و آگاهی از منابع.
4	Bozkurt (2022)	پژوهشی با عنوان "تاب‌آوری، سازگاری و پایداری آموزش عالی: مطالعه‌ای سیستماتیک در مورد تأثیر پاندمی ویروس کرونا (کووید-۱۹) و گذار به حالت نرمال جدید" انجام داد. این مطالعه به بررسی کووید-۱۹ از دیدگاه آموزش عالی، با استفاده از رویکردهای داده‌کاوی و تحلیلی پرداخت و سه موضوع را شناسایی کرد: (۱) بحران آموزشی و آموزش عالی در نرمال جدید: تاب‌آوری، سازگاری و پایداری؛ (۲) فشارهای روانی، عدم قطعیت اجتماعی و سلامت روانی فراگیران؛ و (۳) افزایش آموزش از راه دور آنلاین و حالت‌های ترکیبی-تلفیقی.
5	Ononye et al. (2022)	بر اساس مطالعه کمی که با عنوان "تاب‌آوری تحصیلی، هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی در بین دانشجویان مقطع کارشناسی" با هدف بررسی رابطه بین تاب‌آوری تحصیلی، هوش هیجانی و عملکرد تحصیلی در نوجوانان انجام دادند، به این نتایج دست یافتند که تاب‌آوری تحصیلی رابطه مثبتی با هوش هیجانی و تاب‌آوری تحصیلی و هوش هیجانی رابطه مثبتی با عملکرد تحصیلی دارند. درحالی‌که تاب‌آوری تحصیلی عملکرد تحصیلی را پیش‌بینی می‌کند، هوش هیجانی را نیز که بر عملکرد تحصیلی تأثیر مثبت و معناداری داشت، پیش‌بینی کرد.
6	Versteeg and Kappe (2021)	مطالعه‌ای با عنوان "تاب‌آوری و پشتیبانی آموزش عالی به‌عنوان عوامل محافظتی در برابر استرس تحصیلی و افسردگی دانشجویان در دوران کووید-۱۹ در هلند" انجام دادند. آن‌ها به بررسی رابطه بین استرس تحصیلی و افسردگی مربوط به کووید-۱۹ با میانجی تاب‌آوری و حمایت آموزش عالی در بین دانشجویان مؤسسات آموزش عالی هلند در این دوران پرداختند. برای همه زیرگروه‌های دانشجویی، تأثیرات سرکوب‌کننده قابل پیش‌بینی تاب‌آوری بر میزان افسردگی نشان داده شد. علاوه بر این، در زیرگروه‌های دانشجویی که استرس تحصیلی و افسردگی پایین را تجربه کردند، دیگر نشانی از تأثیر مستقیم استرس تحصیلی بر سطوح پیش‌بینی‌شده افسردگی نبود، درحالی‌که این اثر مستقیم برای سایر گروه‌های دانشجویی دیده شد.

ردیف	پژوهشگران	عنوان و حوزه تمرکز پژوهش
7	Sarmiento et al. (2021)	در مقاله‌ای با عنوان "تاب‌آوری کووید-۱۹، تحلیلی بر دانشجویان دانشگاه در دوران حبس (قرنطینه)"، با استفاده از روش‌های مختلف آمار توصیفی و آزمون فرضیه‌ها، به بررسی تاب‌آوری خودادراک شده و مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده آن میان نمونه‌ای از دانشجویان دانشگاه در این دوران پرداختند. این مطالعه اهمیت ارتباطات اجتماعی را به‌عنوان یک عامل محافظتی در برابر افزایش استرس، اضطراب، ترس، تنهایی و سایر احساسات منفی که دانشجویان دانشگاه در دوران قرنطینه ابراز کردند، نشان داد. در نهایت استنتاج شد که با توجه به اینکه موقعیت‌های مشابه در آینده نیز ممکن است اتفاق بیفتد، سیاست‌های آموزشی باید با شکاف یادگیری، کمبود منابع و عدم حمایت عاطفی مقابله کنند.
8	Widjaja et al. (2021)	پژوهشی با عنوان "تحلیل تاب‌آوری دانشجویان در برنامه‌های آموزش عالی با استفاده از رویکرد داده‌محور" در دانشگاه سنگاپور انجام دادند. این پژوهش یک چارچوب تحلیل تاب‌آوری دانشگاهی پیشنهاد داد که بهره‌گیری از داده‌های دوره دانشجویی برای تحلیل رفتار تاب‌آورانه دانشجویان بود. نتایج نشان داد که ناکامی‌ها و افت‌های ابتدای ترم تحصیلی به‌طور قابل توجهی بر نتایج تحصیلی بعدی تأثیر می‌گذارند. این روش، نقش مهمی در درک بهتر تاب‌آوری دانشجویان با استفاده از عملکرد آن‌ها پس از افت تحصیلی داشت. زمانی که عملکرد تحصیلی پس از شکست رضایت‌بخش نبود، اقدامات جدیدی جهت تقویت تاب‌آوری اتخاذ می‌شد.
9	Baumber et al. (2021)	مطالعه‌ای موردی با عنوان "آموزش تاب‌آوری: عوامل ایجادکننده پاسخ مؤثر به کووید-۱۹" در سیدنی استرالیا انجام دادند که بیانگر اهمیت جریان اطلاعات، بازخوردها، خودسازماندهی، رهبری، ذهن باز، اعتماد، برابری، تنوع ذخایر، یادگیری اجتماعی و ارتباطات قوی با سطوح بالاتر سیستم‌های آموزشی در پاندمی بود. نتایج، نیاز به تقویت چارچوب‌های تاب‌آوری مربوط به سیستم‌های آموزشی دانشگاهی برای پاسخ‌های مؤثر به بحران‌های آتی را نشان داد.
10	De Oliveira Durso et al. (2021)	طی پژوهشی با عنوان "تاب‌آوری در آموزش عالی: مدل مفهومی و تحلیل تجربی آن"، با مرور ادبیات مدل تاب‌آوری تحصیلی را ارائه دادند که منابع استرس و/یا ناملایمات و همچنین مکانیسم‌های محافظتی و پشتیبانی و/یا عواملی که دانشجویان را در طول برنامه تحت تأثیر قرار می‌دهند، توضیح می‌دهد. سپس مدل ارائه شده با رویکرد پدیدارشناسی آزمایش شد. نتایج نشان داد که منابع اصلی استرس و/یا ناملایمات و مکانیسم‌ها و/یا عوامل حفاظتی از سیستم‌های فردی، دانشگاهی و بیرونی نشأت می‌گیرند. نمونه‌هایی از منابع استرس/ناملایمات عبارت بودند از: انگیزه اولیه پایین برای برنامه، مشکلات سلامت شخصی، نقصان روش‌های آموزشی و اعضای هیئت علمی، مشکلات روابط با همتایان و خواسته‌های حرفه‌ای رقابتی. از سوی دیگر، مکانیسم‌های محافظتی اصلی عبارت بودند از: ظرفیت سازگاری، خودکنترلی، سازماندهی شخصی، روابط خوب با اساتید، انسجام با همتایان و حمایت خانواده.
11	Ang, Shorey, Hoo, et al. (2021)	پژوهشی تحت عنوان "نقش تاب‌آوری در آموزش عالی: تحلیلی فراقوم‌نگارانه از تجربیات دانشجویان" انجام دادند. هدف، گردآوری تجربیات دانشجویان از سفر تاب‌آورانه خود در محیطی آموزشی بود. بررسی سیستماتیک و فراقوم‌نگارانه نشان داد که دانشجویان آموزش عالی مشکلات زیادی را در طول زمان تحصیل تجربه می‌کردند؛ عوامل استرس‌زا از خرد مانند خواسته‌های تحصیلی و نگرانی‌های مالی تا کلان مانند حضور در محیط‌های جدید و ادغام با هنجارهای همتایان متغیر بودند. در نتایج پژوهش سه موضوع ظاهر شد: (۱) تاب‌آوری با منابع داخلی ارتباط دارد، (۲) تاب‌آوری از طریق روابط معنادار توسعه می‌یابد و (۳) تاب‌آوری می‌تواند توسط مؤسسات آموزشی القا شود. همچنین، ویژگی، دیدگاه و تعامل یک فرد در شبکه اجتماعی او می‌تواند بر تاب‌آوری او تأثیر بگذارد.
12	Ang, Shorey, Lopez, et al. (2021)	پژوهشی کیفی با عنوان "تاب‌آوری دانشجویان نسل Z دوره کارشناسی در دوران پاندمی کووید-۱۹" با هدف بررسی چگونگی ایجاد تاب‌آوری در دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه مورد مطالعه در این دوران انجام دادند و ادراک دانشجویان و ترجیحات آن‌ها برای دریافت آموزش تاب‌آوری را بررسی کردند. ۵ زمینه از این تحلیل حاصل شد: ۱- تاب‌آوری به عنوان پایداری و مقاومت؛ ۲- بلوک‌های سازنده تاب‌آوری؛ ۳- تاب‌آوری تعلق‌گرفتنی است یا یادگرفتنی؛ ۴- ملاحظات آموزشی برای آموزش تاب‌آوری؛ و ۵- پلتفرمی ترکیبی برای آموزش تاب‌آوری. شرکت‌کنندگان، تاب‌آوری را به عنوان یک ویژگی پایدار و مقاوم لازم برای دانشجویان توصیف کردند. همچنین یافته‌ها نشان داد تاب‌آوری می‌تواند ناشی از عوامل درونی و بیرونی باشد. عوامل درونی شامل تمایل به موفقیت و انگیزه بود. عوامل بیرونی ماهیت رابطه‌ای داشتند و دوستان، خانواده، معلمان و مذهب تاب‌آوری را تقویت می‌کردند.

ردیف	پژوهشگران	عنوان و حوزه تمرکز پژوهش
13	Bartusevičienė et al. (2021)	طی مطالعه‌ای با عنوان "ایجاد دانشگاه تاب‌آور: اطمینان از تداوم تحصیلی، انتقال از رودرو به آنلاین در پاندمی کووید-۱۹" با مرور ادبیات سازمان‌های تاب‌آور و دارای تداوم تحصیلی و مطالعه موردی که با تمرکز بر دانشگاه دریانوردی جهانی انجام دادند، مفهوم دانشگاه تاب‌آور را با تمرکز خاص بر تداوم تحصیلی بررسی کردند. جهت مطالعه موردی دو روش کیفی (گروه متمرکز) و کمی (پرسشنامه آنلاین) اتخاذ کردند. نتایج بیانگر آن بودند که برای اطمینان از تداوم تحصیلی و ایجاد تاب‌آوری، دانشگاه باید توانایی‌های پیش‌بینی، مقابله و سازگاری را توسعه دهد.
14	Dohaney et al. (2020)	در پژوهش خود با عنوان "مزایا، موانع و مشوق‌ها برای ارتقای تاب‌آوری در اختلال آموزش دانشگاهی" که به‌روش آمیخته و با رویکرد پراگماتیک انجام شد، ۳ سطح متمایز فردی، دانشگاهی/دپارتمانی و نهادی را به‌منظور پشتیبانی از طراحی و اجرای استراتژی‌های تاب‌آوری برای دانشگاهیان و رهبران دانشگاهی مشخص کردند و نشان دادند که پشتیبانی، اتحاد و اجتماع، رهبری و برنامه‌ریزی در دانشگاه‌ها برای تاب‌آوری ضروری است.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر به روش کیفی و با تکیه بر رویکرد نظریه داده‌بنیاد سیستماتیک^۱ (Corbin & Strauss, 2007 & 2015) انجام شد. لازم به ذکر است با توجه به نوپابودن سازه تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی، خلاء موجود در زمینه پژوهش‌های مرتبط و فقدان پیشینه غنی و الگوی جامع مختص به آن، این پژوهش از این رویکرد استفاده کرد که بنابر ماهیت این نوع از نظریه داده‌بنیاد کمترین اتکا را بر ادبیات و پیشینه پژوهش دارد. همچنین، با استفاده از روش داده‌بنیاد می‌توان مفاهیم را به‌صورت استقرایی از داده‌های کیفی استخراج کرد و به طریق معنی‌داری در توسعه نظریه‌های مبتنی بر داده‌ها به کار برد (Creswell, 2013, 251). Glaser & Holton (2007) هشدار می‌دهند که استفاده از ادبیات در گردنند تئوری ممکن است پژوهشگر را تحت‌تأثیر قرار دهد که از کدهای از قبل در ذهن نقش‌بسته برای داده‌ها استفاده کند، به‌جای اینکه به کدها اجازه پدیدارشدن از داده‌ها را بدهد. در عوض ادبیات باید فقط به‌عنوان یک منبع دیگر داده که با فرآیند مداوم مقایسه همراه باشد و انسجام پیدا کند در نظر گرفته شود (Hull, 2018). لذا این مطالعه نیز از ابزار مشاهده دقیق میدانی توسط مصاحبه‌کننده، مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته^۲، یادآورنویسی^۳، یادداشت‌های میدانی^۴ و نهایتاً مطالعه مستندات بهره‌گرفت.

روش گردآوری داده‌ها

جامعه هدف این پژوهش دانشگاه‌های آزاد اسلامی شهر تهران بود. نمونه‌گیری ابتدا به‌صورت هدفمند^۵ و سپس به‌صورت نمونه‌گیری نظری^۶ تا اشباع نظری^۷ صورت گرفت. هنگامی که نمونه اولیه هدفمند برای کدگذاری اولیه موردبررسی قرار می‌گیرد، نتایج حاصل از آن فرآیند، مبنایی برای نمونه‌گیری بعدی که همان نمونه‌گیری نظری است فراهم می‌کند. چارماز در کتاب خود با عنوان «ساخت نظریه داده‌بنیاد» تمایز موجزی را بین این دو نمونه‌گیری ارائه می‌دهد: "نمونه‌گیری اولیه در گردنند تئوری نقطه شروع شما را مشخص می‌کند، نمونه‌گیری نظری راهنمای شماست که به کجا می‌روید." (Charmaz, 2014, 197). به‌عبارت‌دیگر نمونه‌گیری نظری، روشی برای جمع‌آوری داده‌ها بر اساس مفاهیم برگرفته از داده‌ها است. هدف از نمونه‌گیری نظری جمع‌آوری داده‌ها از مکان‌ها، افراد و رویدادهایی است که فرصت‌ها را برای توسعه مفاهیم از نظر ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها، کشف تغییرات و شناسایی روابط بین مفاهیم به حداکثر می‌رساند (Corbin and Strauss, 2015). بدین‌منظور، این مطالعه به‌صورت هدفمند ابتدا از دانشجویان مقاطع مختلف کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری به‌عنوان شرکت‌کنندگان^۸ و پس از اشباع نظری از مصاحبه با آن‌ها، به‌صورت نمونه‌گیری نظری مصاحبه با کارشناسان آموزشی و پژوهشی به‌عنوان افراد آگاه و مطلع^۹، سپس اعضای هیئت علمی و اساتید رشته‌های مدیریت آموزشی، مدیریت آموزش عالی و روانشناسی که به نوعی کار اجرایی هم انجام می‌دادند به‌عنوان مطلعان کلیدی^{۱۰} و نهایتاً از اساتید باسابقه و

6 Theoretical Sampling
7 Theoretical Saturation
8 Participants
9 Informants
10 Key Informants

1 Systematic Grounded Theory
2 Semi-Structured
3 Memo-Writing
4 Field Notes
5 Purposeful Sampling

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در پژوهش حاضر جهت تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل کیفی با رویکرد داده‌بنیاد (کدگذاری باز، محوری و انتخابی) استفاده شد. داده‌های به‌دست آمده از هر مصاحبه بلافاصله پس از ضبط، پیاده‌سازی شد. سپس، با بهره‌گیری از نرم‌افزار اطلس تی‌آی ورژن ۳۹ کدگذاری باز انجام گرفت. طی مرحله کدگذاری باز که "تفکیک داده‌ها و مفهوم‌سازی معانی تفسیرشده از داده‌های خام است" (Corbin & Strauss, 2015, 531)، به‌صورت سطر به سطر با استفاده از کلمات و عبارات، مفاهیم تبدیل به کد شدند. پس از تحلیل هر مصاحبه و کدگذاری آن که به‌طور معمول ۲-۳ هفته بطول انجامید، مصاحبه‌شونده بعدی انتخاب و پروتکل اختصاصی و سؤالات مصاحبه با وی نوشته شد. در نهایت، با مقایسه مداوم کدها از نظر تشابه و تفاوت در مفاهیم، مقولات اصلی و فرعی شکل گرفته و ویژگی هر یک تعیین گردید. سپس کدگذاری محوری یا پارادایمی انجام شد. "پارادایم شامل دیدگاه یا مجموعه‌ای از سؤالات است که بر روی داده‌ها اعمال می‌شود تا به تحلیل‌گران در مرتب کردن مفاهیم و ایجاد ارتباط بین آن‌ها کمک کند" (Corbin & Strauss, 2015, 354). در این مرحله پدیده مرکزی انتخاب و ارتباط آن با سایر مقوله‌ها براساس الگوی پارادایمی کوربین و اشتراوس (۲۰۱۵) مشخص شد. انجام مصاحبه، تجزیه و تحلیل و کدگذاری بطور همزمان صورت گرفت تا پس از ۲۴ مصاحبه اشباع نظری حاصل شد. این روند حدود ۱ سال و ۵ ماه بطول انجامید. مشخصات جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش به شرح جدول ۲ می‌باشد.

جدول شماره ۲: مشخصات جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان

در پژوهش

متغیر	گروه‌بندی	تعداد
جنس	زن	۱۲
	مرد	۱۲
سمت	دانشجوی کارشناسی	۳
	دانشجوی کارشناسی ارشد	۲
	دانشجوی دکتری	۲
	کارشناس آموزش	۲
	مدیر آموزش	۲
	مدیر گروه	۱
	معاون پژوهش	۴
	معاون آموزش	۲

صاحب‌نظر به‌عنوان افراد خبره^۱ استفاده کرد که در ارائه الگو و غنای هر چه بیشتر پژوهش کمک‌کننده بودند. هم‌زمان با گردآوری داده‌ها تحلیل داده‌ها هم صورت گرفت و با انجام ۲۴ مصاحبه، اشباع نظری حاصل گردید.

روش انجام مصاحبه

پیش از انجام هر مصاحبه که به‌صورت عمیق نیمه‌ساختاریافته بود، پروتکل آن مصاحبه بر اساس سؤال پژوهش و غالب تجزیه و تحلیل مصاحبه‌های قبلی تنظیم می‌شد. غالب مصاحبه‌ها به‌صورت حضوری و با تعیین وقت قبلی صورت پذیرفت. چند مورد هم که امکان حضوری مهیا نشد، به‌صورت تلفنی و با قرار وقت قبلی جهت آمادگی بیشتر مشارکت‌کنندگان انجام شد. پیش از انجام مصاحبه سؤالات مصاحبه، هدف از انجام پژوهش و فرم رضایت آگاهانه در اختیار آن‌ها قرار می‌گرفت. مصاحبه‌ها به‌طور متوسط ۵۸ دقیقه به‌طول انجامید و به‌عنوان نقطه شروع، از دانشجویان مقطع کارشناسی آغاز و در انتها به مصاحبه با اساتید خبره ختم شد. همچنین حین هر مصاحبه علاوه بر ضبط صدا، مشاهده دقیق توسط مصاحبه‌کننده و یادداشت‌برداری میدانی هم صورت می‌گرفت و یادآورها و نظرات و ادراکات حاصله از مصاحبه در محل یا بلافاصله پس از مصاحبه نوشته می‌شدند.

روش اعتبارسنجی داده‌ها

در این مطالعه برای اطمینان از دقت، از دو روش بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان^۲ و مرور ۳ تن از خبرگان (یکی از اساتید و یکی از استادیاران با سابقه و خبره رشته مدیریت آموزشی و یک استادیار با سابقه و خبره رشته روانشناسی) استفاده شد. پس از دریافت نظریات اصلاحی، ویرایش لازم صورت پذیرفت و مدل نهایی طراحی گردید. همچنین با توجه به یافته‌های Morse (2015) که بر اساس بازنگری بر نظریه گوبا و لینکلن در دهه ۱۹۸۰ انجام گرفت و بر درگیری عمیق مشاهده‌گر در پژوهش، تعداد و کیفیت مناسب نمونه‌های انتخابی و نوع توسعه سیستم کدگذاری، تحلیل موارد منفی و مرور همتایان جهت روایی پژوهش کیفی و استفاده از داده‌های غنی و غرق شدن هر چه بیشتر پژوهشگر در داده‌ها و مشاهدات پایدار و مداوم وی جهت اعتبار هر چه بیشتر پژوهش تأکید داشت، در این پژوهش نیز این نکات اعمال شد.

متغیر	گروه‌بندی	تعداد
	رئیس دانشکده	۱
	مشاور امور دانشجویان	۱
	صرفاً تدریس بدون سمت اجرایی در زمان مصاحبه	۴
تحصیلات / مرتبه علمی	دانشجو (بدون مرتبه علمی)	۷
	کارشناس ارشد	۲
	صرفاً هیئت علمی	۴
	استادیار	۶
	دانشیار	۲
سابقه کار	استاد	۳
	۵-۰ سال	۳
	۱۰-۶ سال	۱
	۱۱-۱۵ سال	۴
	۱۶-۲۰ سال	۳
	۲۱-۲۵ سال	۶
	۲۶-۳۰ سال	۵
	۳۱-۳۵ سال	۲

یافته‌ها

در پاسخ به پرسش پژوهش مبنی بر الگوی مفهومی فرایند تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ در دانشگاه‌های آزاد اسلامی شهر تهران چگونه است؟

براساس تحلیل و مقایسه مداوم داده‌های برگرفته از ۲۴ مصاحبه، طی مرحله کدگذاری ابتدا ۴۱۶ کد یا مفهوم استخراج شد که پس از ادغام کدهای مشابه به ۱۴۷ کد تقلیل یافت. سپس در مرحله کدگذاری محوری یا پارادایمی، از تحلیل کدها و مقوله‌بندی آن‌ها ۳۶ مقوله فرعی و ۱۰ مقوله اصلی به‌دست آمد. مفاهیم در قالب مقولات اصلی و فرعی براساس الگوی پارادایمی به شرح زیر می‌باشند:

پدیده: ایده یا رویداد مرکزی که کنش‌ها/ واکنش‌های مورد مطالعه به آن مربوط می‌شود (Hull, 2018, 17). پدیده محوری یا ایده مرکزی در این پژوهش پاسخ تاب‌آورانه دانشجویان مؤسسات آموزش عالی به پاندمی کووید-۱۹ شناسایی شد.

شرایط اثرگذار (عوامل علی): رویدادها یا عواملی که منجر به وقوع یا توسعه پدیده می‌شوند (Ibid.). شرایط اثرگذار در این پژوهش به ۳ مقوله اصلی و مقولات فرعی زیر تقسیم شدند:

۱- فردی (با مقولات فرعی: ۱- لنگیزه، ۲- لبتکار و خلاقیت، ۳- خرد و آگاهی، ۴- ویژگی‌های شخصیتی، ۵- ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی و ۶- استرس، اضطراب و افسردگی)؛

۲- سازمانی (با مقولات فرعی: ۱- ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات در سازمان، ۲- مدیریت و رهبری آموزشی، ۳- منابع و امکانات سازمان، ۴- رضایت از نقش، ۵- تفکر انتقادی و نگرش سیستمی و ۶- حمایت‌های سازمانی)؛

۳- اجتماعی (با مقولات فرعی: ۱- حمایت‌های اجتماعی، ۲- تغییر در سبک زندگی، ۳- فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی و ۴- شبکه دوستان).

بسترها: شامل عوامل موقعیتی خاص و گسترده که بر استراتژی‌ها تأثیر می‌گذارند (Creswell, 2013, 86). بسترها در این پژوهش به ۲ مقوله اصلی و مقولات فرعی زیر تقسیم شدند:

۱- داخلی یا کشوری (با مقولات فرعی: ۱- فرهنگ تاب‌آورانه جامعه، ۲- پروتکل‌های بهداشتی سراسری، ۳- حمایت‌های دولتی، ۴- زیرساخت‌های اینترنتی کشوری و ۵- نقش رسانه‌ها)؛

۲- خارجی یا جهانی (با مقولات فرعی: ۱- تغییرات مداوم و غیرقابل پیش‌بینی جهانی، ۲- دیجیتالی شدن جهانی و ۳- واکسیناسیون و اطلاع‌رسانی صحیح جهانی در مورد پاندمی).

استراتژی‌ها (راهبردها): در هر نظریه داده‌بنیاد کنش و واکنش در پاسخ به یک پدیده وجود دارد (Hull, 2018, 18). استراتژی‌ها در این پژوهش به ۳ مقوله اصلی و مقولات فرعی زیر تقسیم شدند:

۱) پیش‌بینی و پیشگیری (با مقولات فرعی: ۱- پذیرش واقعیت و ۲- برنامه‌ریزی)؛

۲) پاسخ و مقابله با بحران (با مقولات فرعی: ۱- ارتقای سواد و تسلط فناوری، ۲- یافتن راهکارهای بدیع و خلاقانه، ۳- تقویت ارتباطات غیرحضور با دوستان و همتایان و ۴- ارتقای سواد اطلاعاتی و راه‌های خودمراقبتی)؛

۳) انطباق و سازگاری (با مقولات فرعی: ۱- انطباق با روش‌های جدید آموزشی و ۲- توجه به سلامت جسمانی و روانی).

پیامدها: کنش/واکنش انجام‌شده یا انجام‌نشده در پاسخ به یک پدیده پیامدهایی دارد که باید ردیابی شوند. پیامدها در یک

- مقطع زمانی ممکن است به شرایط یک مقطع دیگر تبدیل شوند (Ibid.). پیامدها به ۲ مقوله اصلی و مقولات فرعی زیر تقسیم شدند:
- ۱- پیامدهای کوتاه‌مدت (با مقولات فرعی: ۱- تبدیل تهدید به فرصت و ۲- تغییر در نگرش و روش‌های یادگیری دانشجویان)؛
- ۲- پیامدهای بلندمدت (با مقولات فرعی: ۱- رشد و شکوفایی و ۲- تاب‌آوری بیشتر در مقابله با مشکلات و بحران‌های بعدی).
- فهرست کدها، مقولات فرعی و اصلی تاب‌آوری دانشجویان در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹، بر اساس الگوی پارادایمی کوربین و اشتراوس به شرح جدول ۲ می‌باشد:

جدول ۲: کدها، مقولات فرعی و اصلی تاب‌آوری دانشجویان در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ استخراج شده از مصاحبه‌ها

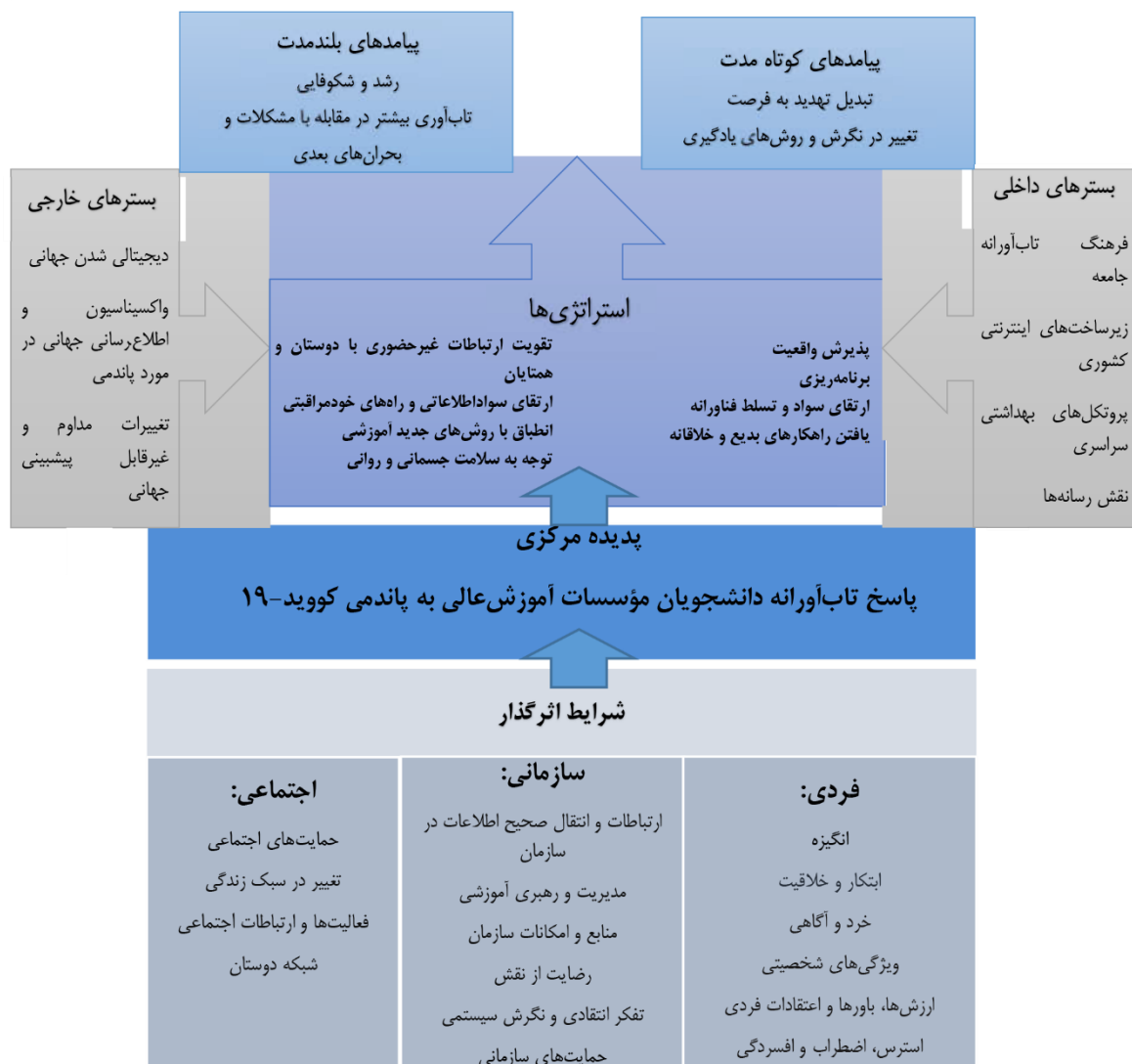
کدگذار ی محوری	مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدها	
شرایط اثرگذار فردی	شرایط اثرگذار فردی	انگیزه	اهمیت انگیزه و تلاش دانشجو در کارایی کلاس‌های مجازی؛ معنابخشی و امید به آینده روشن؛ ایجاد مشوق‌های معنوی در دانشجویان؛ انگیزه قوی اساتید و دانشجویان به تداوم آموزش	
		ابتکار و خلاقیت	ابتکار و خلاقیت فردی دانشجویان در یادگیری مجازی؛ یافتن راه حل‌های خلاقانه و جایگزین در دوران پاندمی	
		خرد و آگاهی	به‌روز کردن مداوم اطلاعات و آگاهی‌های خود؛ ذهن آگاهی و خودتنظیم‌کنندگی؛ کسب اخبار موثق از منابع آگاه و مطلع	
		ویژگی‌های شخصیتی	توانایی سازگاری با شرایط بحرانی و غیرمترقبه؛ سرعت عمل و قدرت تغییر و تطبیق با شرایط مختلف؛ عزت نفس و خودباوری؛ نهادینه شدن تاب‌آوری؛ توانایی برگشت دوباره؛ توانایی بکارگیری راهکارهای مختلف جهت حل مشکلات؛ شخصیت مسئولیت‌پذیر و متعهد دانشجو	
		ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی	ایمان، باورها و اعتقادات دینی؛ اعتقادات، باورها و ارزش‌ها؛ تأثیر جهان‌بینی بر تاب‌آوری؛ نگرش به ارزش‌ها	
	شرایط اثرگذار (عوامل علی)	شرایط اثرگذار سازمانی	استرس، اضطراب و افسردگی	احساس سردرگمی و غافل‌گیری؛ اضطراب از دست دادن عزیزان؛ اضطراب برگزاری امتحانات؛ ترس از مرگ؛ زندگی و کار توأم با نگرانی؛ استرس انجام امور اداری
			ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات در سازمان	افزایش راه‌های ارتباطی دانشجویان با دانشگاه؛ تسهیل ارتباط غیرحضور با عوامل اجرایی دانشگاه؛ نقش مدیر گروه‌ها در ارتباط با دانشجویان؛ تعاملات بین اساتید و دانشجویان در کلاس‌های مجازی؛ انتقال صحیح اطلاعات به دانشجویان
			مدیریت و رهبری آموزشی	تفکر تاب‌آورانه مدیریت؛ بهره‌گیری از تجربیات افراد متخصص؛ ایجاد هماهنگی بین‌بخشی؛ بصیرت، دانایی و توانایی مدیر
			منابع و امکانات سازمان	استفاده بهینه از امکانات موجود؛ فراهم ساختن شرایط و تجهیزات و امکانات آموزش مجازی؛ حمایت‌های مالی و معنوی دانشگاه از دانشجو؛ زیرساخت‌های قوی اینترنتی؛ تجهیزات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مناسب دانشگاه؛ استفاده از فیلم و عکس و انیمیشن در آموزش کار با سامانه‌ها؛ آموزش‌های مجازی به دانشجویان برای کار با سامانه‌های دانشگاه
			رضایت از نقش	رضایت از نقش به عنوان دانشجو؛ نقش محیط و مقطع در رضایت دانشجو؛ احساس ارزشمندی و تعلق به دانشگاه؛ رضایت دانشجویان از محیط امن و سالم دانشگاه
تفکر انتقادی و نگرش سیستمی	تغییر دیدگاه و نگرش آموزشی؛ تغییر دیدگاه و نگرش دانشگاهیان در دوران کرونا؛ گسترش تفکر آکادمیک در دانشگاه؛ تفکر سیستمی و انتقاد‌پذیر در دانشگاه			
حمایت‌های سازمانی	حمایت‌های جسمانی، روانی و عاطفی از دانشجویان؛ مشاوره‌های روانی و بهداشتی به دانشجویان؛ ایجاد محیط محافظت‌کننده برای دانشجو؛ همدلی و همدردی دانشگاه با مشکلات دانشجویان؛ همدلی و شنیدن صدای دانشجویان توسط مدیران ارشد؛ نقش اساتید و کارکنان در روحیه دادن به دانشجویان			

کدگذار ی محوری	مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدها
	شرایط اثرگذار اجتماعی	حمایت‌های اجتماعی	استفاده از شبکه‌های اجتماعی و کانال‌های اطلاع‌رسانی برای حفظ ارتباط با دیگران؛ مشاوره‌های روانی و بهداشتی خارج از دانشگاه؛ امکانات پیش‌گیری و محافظتی عمومی برای مقابله با پاندمی
		تغییر در سبک زندگی	قرنطینه‌ها و محدودیت‌های اجتماعی؛ شرایط اقتصادی و معیشتی متأثر از پاندمی؛ زندگی ایزوله و دور از جمع؛ تغییر در آداب و رسوم با توجه به پیک‌های بیماری
		فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی	شبکه دوستان و حفظ ارتباطات و مرادوات خانوادگی و اجتماعی با رعایت پروتکل‌های بهداشتی؛ فعالیت‌های مثبت اجتماعی؛ حمایت‌های اجتماعی و دولتی از دانشجویان
		شبکه دوستان	خلاء ارتباط با دوستان و همکلاسی‌ها در خارج از دانشگاه؛ عدم امکان مرادوات اجتماعی و برگزاری مراسم و اعیاد و شرکت در مراسم سوگ برای همدردی
بسترها	داخلی (کشوری)	فرهنگ تاب‌آورانه جامعه	تجربه بحران‌های قبلی در کشور؛ ادراک اجتماعی افراد از تاب‌آوری؛ انسجام و همبستگی جامعه برای رویارویی با مشکلات؛ فرهنگ رویکرد مجازی‌سازی
		پروتکل‌های بهداشتی سراسری	انجام واکسیناسون سراسری دانشجویان؛ در اختیار گذاشتن وسایلی مانند ماسک و الکل به دانشجویان؛ امکان تست‌های آزمایشگاهی رایگان برای دانشجویان
		حمایت‌های دولتی	حمایت‌های مالی و معیشتی به دانشجویان؛ قرارداد اینترنت رایگان؛ تست‌های رایگان و خدمات درمانی رایگان برای دانشجویان
		زیرساخت‌های اینترنتی کشوری	ارتقای زیرساخت‌های اینترنت کشوری؛ فراهم ساختن زیرساخت‌های آموزش مجازی در کشور
		نقش رسانه‌ها	نقش رسانه‌های ارتباط جمعی در ارتقای تاب‌آوری جامعه؛ اطلاع‌رسانی و آموزش پروتکل‌های بهداشتی از طریق رسانه‌ها؛ کاهش اضطراب و ترس جامعه با اطلاع‌رسانی درست
خارجی (جهانی)	تغییرات مداوم و غیرقابل پیش‌بینی جهانی	تغییرات سریع و اجتناب‌ناپذیر جهانی؛ اثر پاندمی‌های قبلی بر دنیا؛ تجربه زلزله، سیل و طوفان؛ تحولات اقتصادی، سیاسی و جغرافیایی جهانی	تغییرات سریع و اجتناب‌ناپذیر جهانی؛ اثر پاندمی‌های قبلی بر دنیا؛ تجربه زلزله، سیل و طوفان؛ تحولات اقتصادی، سیاسی و جغرافیایی جهانی
		دیجیتالی شدن جهانی	فناوری‌های تکنولوژیک و پیشرفته؛ همبستگی بیشتر علوم در این دوران؛ ارتباط مجازی دانشگاه‌های دنیا به کمک فناوری‌های جدید؛ امکان استفاده از کلاس‌ها و کارگاه‌های مجازی دانشگاه‌های کشورهای دیگر
		واکسیناسیون و اطلاع‌رسانی صحیح جهانی در مورد پاندمی	اطلاع از جهش‌های مختلف ویروس؛ اطلاع از پیک‌های مکرر به دنبال رفتارهای و جهش‌های مختلف ویروس؛ کنفرانس‌ها و جلسات هفتگی سازمان بهداشت جهانی؛ اطلاع از وضعیت پاندمی در کشورهای مختلف؛ انجام واکسیناسون یکپارچه جهانی؛ تغییر اقدامات محافظتی و مراقبتی با افزایش اطلاعات پاندمی
استراتژی‌ها (راهبردها)	پیش‌بینی و پیشگیری	پذیرش واقعیت	شناخت نقاط ضعف و قدرت فردی؛ تجزیه و تحلیل واقع‌بینانه مسائل؛ کمک گرفتن از دیگران برای تقویت نقاط ضعف؛ پذیرش و درک مشکلات دانشگاه توسط دانشجویان
		برنامه ریزی	برنامه‌ریزی‌های کوتاه مدت با توجه به پروتکل‌های سراسری و دانشگاهی؛ داشتن برنامه جایگزین در صورت نیاز به تغییر؛ نوشتن سناریوهای مختلف با توجه به شرایط پاندمی و برنامه‌ریزی آن
	پاسخ و مقابله با بحران	ارتقای سواد و تسلط فناورانه	ارتقای سواد و تسلط دیجیتال؛ ارتقای وسایل کامپیوتری شخصی مانند لپ‌تاپ و گوشی تلفن همراه؛ استفاده از لوازم جانبی کامپیوتری برای حداکثر بهره‌گیری از کلاس‌های مجازی؛ خودیادگیری و استفاده از فیلم‌های آموزشی و کتابخانه‌های دیجیتال
		یافتن راهکارهای بدیع و خلاقانه	حفظ آرامش خود؛ عکس‌العمل‌های فوری و مناسب در مقابل تغییرات ناشی از بحران؛ انعطاف‌پذیری، ریسک‌پذیری و نترسیدن از شکست؛ شجاعت تغییر در برنامه‌های روتین زندگی

کدگذار ی محوری	مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدها
		تقویت ارتباطات غیرحضوری با دوستان و همتایان	تشریک مساعی با همکلاسی‌ها؛ تقویت ارتباطات با همکلاسی‌ها؛ انسجام و همبستگی با دوستان و همتایان؛ استفاده از دانش و تجارب دیگران؛ به اشتراک گذاری تجارب یادگیری و تسهیم دانش
		ارتقای سواد اطلاعاتی و راه‌های خودمراقبتی	کسب اطلاعات و ارتقای دانش خود در مورد پاندمی از منابع معتبر؛ رعایت پروتکل‌ها برای مراقبت از خود و دیگران؛ توکل و توسل و مراقبه
	انطباق و سازگاری	انطباق با روش‌های جدید آموزشی	تغییر دیدگاه و نگرش آموزشی؛ روی‌آوری به روش‌های نوین آموزشی و یادگیری؛ استفاده از سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای به‌روز آموزشی؛ آموزش‌های مجازی به دانشجویان برای کار با سامانه‌های دانشگاه؛ تطابق و سازش تدریجی دانشجویان در کار با سامانه‌ها
		توجه به سلامت جسمانی و روانی	انجام تمرینات ورزشی؛ تغذیه مناسب؛ خواب و استراحت کافی؛ آرامش و تمرکز؛ حفظ ارتباطات مجازی با دوستان و همکلاسی‌ها؛ کمک‌گرفتن از مشاوران دانشگاه؛ مثبت‌اندیشی درعین واقع بینی
پایدها	پایدهای کوتاه‌مدت	تبدیل تهدید به فرصت	مزایای آموزش مجازی برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی؛ فرصتی برای دستیابی به روش‌ها و تفکرات جدید؛ فرصت خردورزی و خودآگاهی در این دوران؛ بهره‌گیری از کلاس‌ها و کارگاه‌های آنلاین خارج از دانشگاه
		تغییر در نگرش و روش‌های یادگیری دانشجویان	صرفه‌جویی در وقت، انرژی و کاهش ترافیک با استفاده از سیستم‌های آموزش مجازی؛ روی‌آوری به سیستم‌های آموزشی هیبریدی (تلفیقی) برای بعد از پاندمی؛ روی‌آوری به تکنولوژی‌های پیشرفته در دوران کووید-۱۹ و پس از آن
	پایدهای بلندمدت	رشد و شکوفایی	رشد و شکوفایی استعدادهای دانشجویان؛ آمادگی ورود به نرمال جدید؛ دانستن بیشتر تر قدر لحظه‌های در کنار هم بودن؛ کنار گذاشتن باورهای غلط و تغییر در بینش؛ بهترین خود شدن
		تاب‌آوری بیشتر در مقابله با بحران‌های بعدی	توانمند شدن در مقابل بحران‌های آتی؛ شناخت بیشتر توانایی‌ها و قابلیت‌های فردی؛ حس رضایت از خود و شادکامی در زندگی

الگوی طراحی شده تاب‌آوری دانشجویان در پاسخ به پاندمی
کووید-۱۹ در این پژوهش مطابق شکل شماره ۱ می‌باشد.

در مرحله کدگذاری انتخابی، مقولات اصلی و فرعی و عبارات
برآمده از مفاهیم به‌صورت منسجم و یکپارچه تبدیل به یک
تئوری واحد می‌شوند (Corbin and Strauss, 2015, 354).

شکل شماره ۱: الگوی تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹

انگیزه توسط (Martin, 2002, 34) به‌عنوان "انرژی و محرک‌های یادگیری، کار مؤثر و دستیابی به حداکثر پتانسیل خود در دانشگاه و رفتارهای ناشی از این انرژی و محرک" مفهوم‌سازی شده است. دانشجوی کارشناسی در این زمینه گفت: «... هنوز هم رشته‌ام رو خیلی دوست دارم، ولی واقعیت اینه که انگیزه‌ای برای خوندنش ندارم.» م^۱

۱-۱-۲- ابتکار و خلاقیت:

بحران‌هایی مانند ظهور ناگهانی ویروس جدید و شدیداً مسری، می‌توانند توانایی شناختی افراد را محدود و آن‌ها را وادار سازند که با ترس و اضطراب پاسخ دهند زیرا مکانیسم‌های عقلانیت از بین می‌رود (Roux-dufort & Vidaillet, 2003)؛ در مقابل، آنچه که در طول یک بحران مورد نیاز است، نوآوری و

پس از ظهور و توسعه الگو که از داده‌ها به‌دست آمد، مراجعه به ادبیات به‌عنوان داده‌های تکمیلی و جهت بالابردن حساسیت نظری صورت گرفت. در اینجا به تشریح هر یک از مقولات فرعی به‌همراه نمونه‌ای از نقل‌قول‌ها می‌پردازیم:

۱- شرایط اثرگذار بر تاب‌آوری دانشجویان

۱-۱- عوامل انگیزه؛ ابتکار و خلاقیت؛ خرد و آگاهی؛ ویژگی‌های شخصیتی؛ ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی؛ و اضطراب، استرس و افسردگی به‌عنوان شرایط اثرگذار فردی شناسایی گردید که در ذیل به شرح هر یک پرداخته می‌شود:

۱-۱-۱- انگیزه:

۱ حرف (م) علامت اختصاری مصاحبه‌شوندگان است

حل خلاقانه مسئله است (Wallace et al., 2020). استاد با سابقه در این رابطه اظهار کرد: «... از اون طرف، اون خلاقیت و نوآوری که اساتید و اعضای هیئت علمی و بعضاً دانشجویان خودشون داشتند هم خیلی کمک می‌کرد؛ یعنی استاد یا دانشجو می‌آمد و یک خلاقیتی رو به کار می‌برد که مثرتر بود.» م ۱۹

۳-۱-۱- خرد و آگاهی:

خرد یک سازه چندبعدی است که شامل دانش در مورد حقایق، زمینه‌گرایی، نسبی‌گرایی ارزشی، تحمل عدم قطعیت، تغییر دیدگاه، پذیرش احساسات، آرامش عاطفی، همدلی، پایداری یا فاصله گرفتن از خود است. از آن جایی که خرد ظرفیت حل مسئله است، منبعی است که به مقابله با رویدادهای منفی زندگی کمک می‌کند (Everly Jr, 2012). دانشجوی کارشناسی ارشد در این زمینه بیان کرد: «... به هر حال خرد و آگاهی تقریباً هممون بالاتر رفته؛ چون آگاهی اجتماعی بالاتر رفته، ولی نمی‌دونم که اینو می‌شه بلوغ فکری نامید یا خیر.» م ۴

۴-۱-۱- ویژگی‌های شخصیتی:

(Ang, Shorey, Lopez, et al. (2021) استدلال می‌کنند که دانشجویان مقطع کارشناسی به‌طور فزاینده‌ای از نسل Z هستند که به متولدین بین سال‌های ۲۰۱۰ — ۱۹۹۵ اطلاق می‌شوند. این نسل نگرش‌ها، انتظارات، نقاط قوت و ضعف متفاوتی نسبت به نسل‌های قبلی خود دارند. نسل Z ایده‌پردازی ثابتی نسبت به ارزش خود تحت تأثیر جنبش عزت‌نفس دارند (Dweck S., 2015). علاوه بر این، دانشجویان این نسل با خودشیفتگی بالاتر، اعتماد به نفس بیش از حد، بی‌زاری از رویدادهای منفی و تمرکز بر ستایش و نمرات بالا همراه هستند (Talmon, 2019). استادیار و مشاور امور سلامت روان دانشجویان ابراز کرد: «... گاهی آسیب‌پذیری به لحاظ صفات شخصیتی است؛ یعنی اینکه در رنج بیمارگونه مطرح نمی‌شه، ولی فرد اساساً دارای ویژگی‌های شخصیتی ضعیف یا شخصیت ایمپالسیو و تکانه‌ای، تحریک‌پذیر یا پر استرسی داره.» م ۲۲

۵-۱-۱- ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی:

عمیق‌ترین ارزش‌هایی که به زندگی ما معنا می‌بخشند، اغلب ماهیتی معنوی دارند. احساس یک ارتباط واقعی با یک هوش برتر، چه به‌عنوان یک خدای مهربان بخشنده یا یک انرژی جهانی از شفقت، بهترین ما را تشویق می‌کند. زمانی که شرایط سخت می‌شود، افراد سرسخت اغلب دعا می‌کنند؛ ایمان

با تاب‌آوری به شدت مرتبط است (Borysenko, 2012). استادیار با سابقه‌ی کار آموزشی و بالینی تأکید کرد: «... مردم‌مون، مردمی مذهبی هستند. یکی از چیزهایی که می‌تونه به تاب‌آوری کمک کنه، بحث معنویت هست و خُب ما خیلی به بُعد معنوی این جریان، توکل به خدا، امید به یاری خداوند و کمک از ائمه معتقدیم.» م ۱۴

۶-۱-۱- استرس، اضطراب و افسردگی:

افسردگی به تجربه‌ای اطلاق می‌شود که در آن بیشتر اوقات احساس بی‌حوصلگی می‌کنید که به آن "حُلق ضعیف یا پایین" گفته می‌شود یا علاقه خود را به چیزهایی که سابقاً از آن‌ها لذت می‌بردید از دست داده‌اید. در حالی که استرس معمولاً با احساس غرق شدن مشخص می‌شود و می‌تواند به این دلیل باشد که برای مدت طولانی تحت فشار بوده‌اید. اضطراب احساس ترس یا ترس از وقوع اتفاقی وحشتناک است.^۲ در این زمینه دانشجوی کارشناسی ارشد اعتقاد داشت: «... معمولاً ناآگاهی و ناآشنایی با یک سیستم جدید، باعث استرس می‌شه، ولی من فکر می‌کنم اگر توی دانشگاه آموزش داده بشه، خیلی می‌تونه در کاهش استرس و اضطراب ناشی از ناآگاهی مؤثر باشه.» م ۴

۲-۱- عوامل ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات در سازمان؛ مدیریت و رهبری آموزشی؛ منابع و امکانات سازمان؛ رضایت از نقش؛ تفکر انتقادی و نگرش سیستمی؛ و حمایت‌های سازمانی به‌عنوان شرایط اثرگذار سازمانی بر تاب‌آوری دانشجویان شناسایی گردید که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم:

۱-۲-۱- ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات در سازمان:

باید پذیرفت که در این پاندمی، مؤسسات آموزش عالی کشورهای توسعه‌یافته از فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)^۳ مجهزتری برای ارائه آموزش و انتقال اطلاعات در مقایسه با هم‌تایان کشورهای در حال توسعه برخوردار بودند (Eri et al., 2021). یکی از اعضای هیئت علمی بیان کرد: «... اطلاع‌رسانی چه جوریه؟ آیا ما یک سایت به‌روزشده‌ای برای دانشجو داریم که هر وقت لازم شد بره اطلاعاتش رو از اون جا بگیره؟ باید یکسری اطلاع‌رسانی درست به دانشجو انجام بشه.» م ۱۳

۲-۲-۱- مدیریت و رهبری آموزشی:

(Gurr & Drysdale (2020) تأکید می‌کنند که رهبری عبارت است از تعیین جهت و اغلب مستلزم روحیه تهور و جسارت برای پذیرش ریسک‌های استراتژیک می‌باشد. استاد

3 Information and Communication Technology

1 low mood

2 <https://psychologyonparade.com.au/what-is-the-difference-between-depression-stress-and-anxiety/>

در این زمینه گفت: «... به‌شکل موازی همون‌طور که ستادی برای کارهای اجرایی بود، ستادی برای حوزه‌های روانشناختی بود و بخشنامه‌های کلی که دانشگاه‌ها باید امکانات برای این حوزه را داشته باشند.» م ۲۱

۱-۳-۳- عوامل حمایت‌های اجتماعی؛ تغییر در سبک زندگی؛ فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی و شبکه دوستان به‌عنوان شرایط اثرگذار اجتماعی بر تاب‌آوری دانشجویان شناسایی گردید که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم:

۱-۳-۱- حمایت‌های اجتماعی:

حمایت اجتماعی به مراقبت و حمایتی که افراد از دیگران می‌گیرند اشاره دارد (Xie et al., 2022). ارتباط قوی بین تاب‌آوری و حمایت وجود دارد، به‌طوری‌که حمایت علاوه بر بهبود نگرش‌های کمک‌جویی و افزایش ظرفیت فرد برای شناسایی و استفاده از منابع حمایتی، بهبودی تاب‌آورانه پس از در معرض استرس قرارگرفتن را نیز ارتقا می‌بخشد (Versteeg and Kappe, 2021). یکی از اعضای هیئت علمی متذکر شد: «... یکسری برنامه‌ریزی‌ها، برنامه‌ریزی‌های اجتماعی هم هست؛ یعنی این نیست که ما بگیم فقط خانواده و اطرافیان، یک بخش قابل‌توجهی هم اجتماعی.» م ۱۳

۱-۳-۲- تغییر در سبک زندگی:

همه‌گیری کووید-۱۹ سلامت روان جوامع مختلف آسیب‌دیده را به‌خطر انداخت. مشخص شده است که شیوع بیماری‌های همه‌گیر باعث تشدید یا ایجاد استرس‌های جدید از جمله ترس و نگرانی برای خود یا عزیزان، محدودیت در رفت‌وآمدهای فیزیکی و فعالیت‌های اجتماعی به‌دلیل قرنطینه و تغییرات ناگهانی و اساسی در سبک زندگی می‌شود (Son et al., 2020). دانشجوی کارشناسی ارشد در این زمینه بیان کرد: «فکر می‌کنم که شاید یک شیوه جدیدی، حداقل برای من، به‌شخصه در سبک زندگی‌ام ناخودآگاه به‌وجود آمده و احتمالاً هم ماندگار خواهد بود.» م ۴

۱-۳-۳- فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی:

شبکه‌ها و ارتباطات از طریق فضای دیجیتال، دانشگاهیان را قادر به دریافت و ارائه پشتیبانی می‌سازد (Enari & Fa'aea, 2020). و راه‌های جدید ارتباط و اتصال با هم‌تالیان خارج از کشور را تسهیل می‌سازد و همکاری برای فعالیت‌های از راه دور را ترویج می‌دهد (Baticulon et al., 2021). یکی از اساتید باسابقه در این زمینه بیان کرد: «... وقتی شما توی یک کارگاه آموزشی مجازی شرکت می‌کنید، متوجه می‌شید که مثلاً اون

باسابقه در این زمینه اذعان داشت: «... ما نیاز به تحول داریم! تحولی که باید اول در نگاه مدیران باشه. ما قطعاً به تغییر نگرش مدیران نیاز داریم.» م ۱۹

۱-۲-۳- منابع و امکانات سازمان:

به‌اعتقاد (Dohaney et al., 2020)، منابع و پشتیبانی ستون فقرات توسعه آکادمیک حرفه‌ای یاددهی-یادگیری هستند. کارکنان و فراگیران باید از نظر دیجیتالی به روز بوده و بتوانند باشند و زیرساخت‌های (مجازی و فیزیکی) برای حمایت از یادگیری انعطاف‌پذیر در دسترس باشد. استادیار باسابقه اظهار نمود: «... به‌نظر من، موفقیت دانشگاه‌ها تو این بحران، در درجه اول به مدیریت و بعد به امکاناتشون بستگی داشت.» م ۱۴

۱-۲-۴- رضایت از نقش:

(Durso et al., 2021) دانشجوی تاب‌آور را به کسی اطلاق می‌کنند که در طول دوره کارشناسی خود با بار زیادی از استرس و یا ناملایمات مواجه می‌شود، اما موفق می‌شود با رضایت و یا تعهد به رشته انتخابی، به پایان‌نامه برسد. استادیار با سال‌ها سابقه تدریس و تعامل با دانشجویان اظهار نمود: «... به‌نظر من این انگیزه رو خود محیط و مقطع ایجاد می‌کرد؛ یعنی این‌ها قبلاً برای دانشجو ایجاد انگیزه و رضایت از نقش می‌کرد؛ درحالی‌که حالا براشون غیرممکن شده بود.» م ۲۲

۱-۲-۵- تفکر انتقادی و نگرش سیستمی:

تفکر تاب‌آور رویکردی با تعامل محیطی است که شامل تعدادی از مفاهیم مرتبط با یکدیگر می‌شود و از پایه‌های قوی در روش‌های تفکر سیستمی برخوردار می‌باشد (Fazey, 2010). یکی از معاونین در این زمینه گفت: «... ما هدفمون این است که دانشجو وقتی وارد دانشگاه می‌شه از نظر شخصیتی شکل بگیره، از نظر فردی در واقع بتونه نگرش سیستمی و استقلال فکری و تفکر انتقادی پیدا کنه.» م ۱۵

۱-۲-۶- حمایت‌های سازمانی:

جهت کمک به دانشجویان برای مقابله مؤثر با استرس و مسائل بهداشت روان، منابع حمایتی موردنیاز است؛ مطالعات هم نقش بالقوه مؤسسات آموزش عالی در ارائه این منابع را نشان می‌دهند. در صورت وجود حمایت کافی، تأثیر استرس بر بروز مشکلات روانی کاهش می‌یابد. دانشجویانی که سطح پریشانی و آشفتگی بالاتری دارند کمتر قادر به جستجوی کمک مؤثر هستند؛ در نتیجه، این وظیفه مؤسسات آموزشی را برای بهبود آموزش و آگاهی و ارائه امکانات ارتقای سلامت سنگین‌تر می‌کند (Versteeg & Kappe, 2021). یکی از مدیران

که از اراک یا از اهواز هست، اون جا شرایط چطوره و اون‌ها چطور مشکلاتشون رو حل می‌کنند.» م ۱۸

۴-۳-۱- شبکه دوستان

فراتر از روابط خانوادگی، دوستان به‌عنوان یک منبع ایجاد تاب‌آوری شناخته شده‌اند. حمایت از طریق دوستان به‌عنوان یکی از مواردی که تاب‌آوری را افزایش می‌دهد مستند شده است. با این حال، دانشجویان برای ایجاد چنین ارتباطاتی در این دوران مشکلاتی را بیان کردند؛ چراکه برای معاشرت با دوستان محدودیت داشتند (Ang, Shorey, Lopez, et al., 2021). دانشجویی کارشناسی در این رابطه بیان کرد: «... ما قبل از کرونا، بین کلاس‌ها با هم می‌رفتیم بیرون یک چایی یا قهوه می‌خوردیم و دوباره با هم می‌رفتیم سر کلاس و سعی می‌کردیم که همه کلاس‌ها با هم بگیریم.» م ۱

۲- بسترهای تاب‌آوری دانشجویان

۲-۱- عوامل فرهنگ تاب‌آورانه جامعه؛ پروتکل‌های بهداشتی سراسری؛ حمایت‌های دولتی؛ زیرساخت‌های اینترنتی کشوری و نقش رسانه‌ها به‌عنوان بسترهای داخلی (کشوری) تاب‌آوری دانشجویان شناسایی شدند؛ که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم:

۲-۱-۱- فرهنگ تاب‌آورانه جامعه:

تاب‌آوری در برابر بلایا را می‌توان تا حدودی به‌عنوان یک پدیده وابسته به فرهنگ در نظر گرفت که تحت تأثیر حوزه‌ها، ویژگی‌ها و شاخص‌های گوناگونی است که در فرهنگ‌ها و کشورها به‌طور اختصاصی عمل می‌کنند (Ostadtaghizadeh et al., 2016). هیئت‌علمی اظهار کرد: «... من معتقدم از فرهنگ باید شروع کنیم. فرهنگ‌سازی همیشه حرف اول رو می‌زنه. تغییر تو فکر انسان باید رقم بخوره؛ بنابراین، تغییر فرهنگ رو از مدرسه باید شروع کنیم.» م ۱۱

۲-۱-۲- پروتکل‌های بهداشتی سراسری:

ایمنی و امنیت زیستی برای حفاظت از سلامت انسان در برابر عوامل بیولوژیک خطرناک نقش اساسی دارند؛ زیرا امکان یک پاسخ هدفمند ایمن به بیماری را بر اساس شواهد علمی، به‌منظور محدود کردن گسترش و پیامدهای بیماری‌های عفونی و تاب‌آوری در برابر این پاندمی فراهم می‌کند. این امر در شیوع بیماری که بدون هیچ هشدار رخ می‌دهد و بر سلامت کل جامعه و رفاه اجتماعی و امنیت اقتصادی آن‌ها تأثیر می‌گذارد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (WHO, 2020). دانشجویی کارشناسی ارشد اظهار کرد: «... الانم هیچ چیزی به‌اندازه ماسک‌زدن پیشگیری نمی‌کنه؛ یعنی بحرانی هست که شاید

شدتش با پیشگیری اولیه و ساده‌ای مثل ماسک‌زدن کاهش پیدا بکنه.» م ۴

۳-۱-۲- حمایت‌های دولتی:

مطالعات نشان می‌دهد که حمایت تنها نباید از درون زیرساخت موجود در دانشگاه به‌وجود بیاید. Kawaguchi (2020) Suzuki et al. استدلال کردند که حفظ و ارتقای کیفیت فناوری ارتباطات و اطلاعات باید از طریق حمایت فنی و مالی پایدار دولتی باشد (de los Reyes et al., 2022). مصاحبه‌شونده شماره ۲۲ در این رابطه گفت: «... دولت اگر حمایت‌های اجتماعی و فنی و مالی می‌تونست بده خیلی خوب بود؛ یا اگر اینترنت پرسرعت رایگان در اختیار اساتید و دانشجویان می‌گذاشت خیلی کمک‌کننده بود که البته تا حدودی انجام داد.» م ۲۲

۲-۱-۲- زیرساخت‌های اینترنتی کشوری:

درحالی‌که ابزارهای آنلاین و کاربرد مؤثر آن‌ها به‌طور فزاینده‌ای برای تجربیات یادگیری دانشجویان مفید بود، دسترسی به اتصال اینترنت پایدار (به‌عنوان بدیهی‌ترین و دائمی‌ترین ابزار ارتباط و آموزش آنلاین) گاهی سخت می‌شد (Peimani & Kamalipour, 2021). یکی از اساتید اظهار داشت: «...ضمن اینکه زیرساخت‌ها هم ابتدا خیلی مشکل داشت. برای اینکه بتونن تمام کلاس‌ها رو پوشش بدن خیلی مشکل داشتن، ولی الان خوشبختانه شرایطش در کشور خیلی بهتر شده.» م ۱۹

۲-۱-۵- نقش رسانه‌ها:

در مواجهه با کووید-۱۹، پژوهشگران بهداشت عمومی اتفاق نظر دارند که تاب‌آوری جمعی باید حفظ و تقویت شود؛ چراکه به کاهش عوارض جسمانی و روانی افراد کمک می‌کند. یکی از راه‌های رسیدن به این هدف، ایجاد و تقویت تاب‌آوری جمعی از طریق رسانه‌ها است (Xie et al., 2022). مصاحبه‌شونده شماره ۲۲ گفت: «... رسانه‌ها در آموزش دادن و بالابردن روحیه جمعی در تاب‌آوری می‌تونن مؤثر باشن؛ چون تاب‌آوری می‌تونه هم فردی و هم جمعی تعریف بشه و مصداق پیدا کنه. تاب‌آوری جمعی رو رسانه‌ها می‌تونن افزایش بدن.» م ۲۲

۲-۲- عوامل تغییرات مداوم و غیرقابل پیش‌بینی جهانی؛ دیجیتالی شدن جهانی؛ اقدامات پیشگیرانه مانند واکسیناسیون جهانی؛ و اطلاع‌رسانی صحیح جهانی در مورد پاندمی به‌عنوان بسترهای خارجی (جهانی) شناسایی شدند که به شرح هر یک می‌پردازیم:

۲-۲-۱- تغییرات مداوم و غیرقابل پیش‌بینی جهانی:

مصاحبه‌شونده شماره ۱۳ هشدار داد: «... چه کسی منبع اصلی و رفرنس هست برای این که من اطلاعات از شما بگیرم؟ یک عالمه اطلاعات مختلف داره وارد می‌شه و از طریق اون بمباران اطلاعات می‌شی و خُب گوش کردن به این اطلاعات اشتباهه و آدم‌هارو بدگمان می‌کنه.» م ۱۳

۳- استراتژی‌های تاب‌آوری

۱-۳- عوامل پذیرش واقعیت و برنامه‌ریزی به‌عنوان استراتژی‌های پیش‌بینی و پیشگیری شناسایی شدند که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم.

۳-۱-۱- پذیرش واقعیت:

تاب‌آوری یک بازتاب و راهی است برای روبرویی و درک جهان‌هستی که عمیقاً در ذهن و روح فرد حک شده است. افراد و مؤسسات تاب‌آور به‌جای فریادزدن با ناامیدی و سرخوردگی و خودباختگی تا حد استیصال، با جدیت با واقعیت روبرو می‌شوند، سختی‌ها را معنا می‌کنند و راه‌حلی را فی‌البداهه می‌سازند، ولی دیگران این کار را نمی‌کنند (Coutu, 2002). دانشجوی کارشناسی بیان کرد: «... هرکسی با اخلاقیات خودش هست. ممکنه من خیلی سخت‌تر از یک نفر دیگه بتونم خودم رو وفق بدم، ولی به‌رحال هممون توی یک شرایط هستیم و باید هرکدوم واقعیت رو بپذیریم.» م ۱

۳-۱-۲- برنامه‌ریزی:

موانعی برای تاب‌آوری وجود دارد که درک این موانع می‌تواند بر برنامه‌ریزی و اجرای ابتکارات تاب‌آوری تأثیر بگذارد. لذا، (Dohaney et al., 2020) اعتقاد دارند زمانی که دانشگاهیان در تمارین مبتنی بر سناریوی بحران شرکت می‌کنند، اولویت‌ها را شناسایی می‌کنند، ایده‌های جدید را موردآزمایش قرار می‌دهند و جریان ارتباطات و توسعه روابط گروهی و اعتماد متقابل را بهبود می‌بخشند، به تقویت تاب‌آوری کمک می‌کنند. مصاحبه‌شونده شماره ۱۲ بیان کرد: «... دانشجویان و همه ماها همیشه یک‌جورایی در زمان حال نباشیم و آینده رو هم ببینیم. باید بتونیم از قبل پیش‌بینی کنیم که اگر اتفاقی افتاد، با کم‌ترین هزینه خودمون رو چطور با شرایط وفق بدیم.» م ۱۲

۲-۳- عوامل ارتقای سواد و تسلط فناورانه؛ یافتن راهکارهای بدیع و خلاقانه؛ تقویت ارتباطات غیرحضوری با دوستان و همتایان و ارتقای سواد اطلاعاتی و راه‌های خودمراقبتی به‌عنوان استراتژی‌های پاسخ و مقابله با بحران شناسایی شدند که به‌شرح زیر می‌باشد:

نظریه تاب‌آوری، واقعیت‌تغییرات مداوم و غیرقابل‌پیش‌بینی آینده را بیان می‌کند و از افراد می‌خواهد که به‌دنبال راه‌هایی برای سازگاری و بقا در برابر تغییرات برگشت‌ناپذیر باشند. به‌عبارتی دیگر، تاب‌آوری شامل ظرفیت جذب و اجازه گنجاندن ایده‌های جدید، ظرفیت تغییر و ایجاد فرصت‌های جدید و ظرفیت پرداختن به موارد غیرمنتظره است (Waller et al., 2019). استادی با سال‌ها سابقه کار آموزشی و اجرایی بیان داشت: «... قبل‌ها برای تغییر حداقل ۵۰ سال نیاز بود، الان در عرض ۵ روز دنیا متحول می‌شه!» م ۲۳

۲-۲-۲- دیجیتال‌شدن جهانی:

از جمله تحولات مختلفی که در سال‌های گذشته رخ داده‌است، دیجیتال‌شدن است که به‌نحو اساسی تغییراتی را در روش و چگونگی انجام کارها و همچنین آموزش و یادگیری به‌دنبال داشته است. از نظر Westerman, G. & Bonnet (2014)، در شرایطی که آموزش به‌عنوان یکی از راه‌حل‌های بسیاری از مشکلات امروزی مانند بیکاری، صلح جهانی و فقر تلقی می‌شود، هدف دانشگاه‌ها نه فقط ارائه آموزش، بلکه تبدیل‌شدن به مؤسسات یادگیری دیجیتال‌تر است. در یک جامعه جهانی‌شده با گرایش به رقابت بین‌المللی و مشخصاً گسترش اینترنت و سایر دستگاه‌های فناوری، تعداد فزاینده‌ای از دانشجویان درخواست فرصت‌های یادگیری جدیدتر بدون محدودیت زمانی و مکانی و حضور فیزیکی دارند (Appolloni et al., 2021). یکی از استادیاران بیان داشت: «... زندگی انگار پوست‌اندازی کرده! اصلاً روندش تغییر کرده، همین الان هم خریده‌ها و روندهای اینترنتی رو می‌بینی که خیلی از افراد خواسته و ناخواسته درگیرش شدند.» م ۲۰

۳-۲-۲- واکسیناسیون و اطلاع‌رسانی صحیح جهانی در مورد پاندمی:

واکسن کووید-۱۹ توانست در مقوله پیشگیری نقش بسزایی ایفا کند و جان بسیاری از مردم را نجات دهد. سازمان بهداشت جهانی^۱ هشدار می‌دهد که اطلاعات نادرست در یک بحران سلامت می‌تواند پارانویا، ترس و انگ‌گذاشتن^۲ را گسترش دهد و باعث شود افراد، تجهیزات محافظت شخصی و واکسیناسیون را جدی نگیرند و در برابر ویروس آسیب‌پذیرتر شوند؛ بنابراین، همه باید حقایق و توصیه‌های تأییدشده را از منابع قابل اعتماد مانند مقامات بهداشتی محلی خود، سازمان ملل متحد و سازمان بهداشت جهانی دریافت کنند^۳.

[vaccine?gclid=Cj0KCOiAyMKbBhD1ARIsANs7rEE3CikeWj pJzposP3UCjiRmJZ06YTKw1hYHWK171ul9zXCOEWwifZA aAuQSEALw_wcB](https://doi.org/10.21861/ijer.v14i03.1402)

1 World Health Organization

2 Stigmatization

3 <https://www.unicef.org/coronavirus/what-you-need-to-know-covid->

۳-۲-۱- ارتقای سواد و تسلط فناورانه:

چالش بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی این است که به کارکنان علمی و دانشجویان خود راهنمایی لازم برای ارتقای مهارت‌های سواد فناورانه^۱ را ارائه دهند. با این وجود، صرفاً تسهیل سواد فناورانه پایه در بین دانشجویان و مدرسان جهت پاسخگویی و حمایت از نیازهای پیچیده در یک جامعه دیجیتال متوسط کافی نیست (Alexander et al., 2019, 14). از این رو، تمرکز بر تمایز بین تسلط فناورانه^۲ و سواد فناورانه در کنار سعی در تقویت بیشتر تسلط فناورانه در عصر بحران پاندمی کووید-۱۹ برای حمایت از رشد شخصی و حرفه‌ای و کسب مهارت‌هایی در آموزش مانند خلاقیت، تفکر نقادانه، حل مسئله به‌طور مستقل، همکاری مؤثر و یادگیری خودراهبر ضروری است (Bryson & Andres, 2020; Peimani & Kamalipour, 2021). دانشجوی دکتری در این زمینه اذعان داشت: «... من اینو واقعاً خودم به‌عینه احساس کردم که نیاز به یادگیری مهارت‌های کامپیوتری دارم.» م ۶

۳-۲-۲- یافتن راهکارهای بدیع و خلاقانه:

می‌توان گفت که توانایی‌های خلاقانه و نوظهور، تاب‌آوری را در دوران پاندمی کووید-۱۹ امکان‌پذیر ساخت و حس منحصربه‌فردی را به‌عنوان یک نتیجه مثبت ایجاد کرد (Cénat et al., 2020; Baticulon et al., 2021). شماره ۶ اعتقاد داشت: «...گاهی بودند کسانی که راهکارهای جدید دادند، ولی زیاد استقبال نشده.» م ۶

۳-۲-۳- تقویت ارتباطات غیرحضوری با دوستان و همتایان:

مطالعه (Sarmiento et al., 2021) اهمیت ارتباطات اجتماعی را به‌عنوان یک عامل محافظتی در برابر افزایش استرس، اضطراب، ترس، تنهایی و سایر احساسات منفی که توسط دانشجویان در دوران قرنطینه ابراز شد، نشان داد. دانشجوی کارشناسی ارشد گفت: «... ما حدود ۱۵، ۱۶ نفر بودیم و یک گروه خودمونی داشتیم، انگار یک‌سری آدمی بودیم که کنار هم زندگی می‌کردیم، از همه وقایع روز هم خبر داشتیم، به‌ویژه همکاری در جزوه‌نویسی و توی ضبط و پیاده‌سازی صوت اساتید.» م ۴

۳-۲-۴- ارتقای سواد اطلاعاتی و راه‌های مراقبت از خود در مقابل پاندمی:

به‌داشت محیط باید در اولویت مؤسسات آموزشی باشد تا از انتقال و شیوع بیماری‌های عفونی جلوگیری به‌عمل آید؛

همچنین باید به دانشجویان آموزش داده شود که در زمینه پیشگیری از بیماری‌های عفونی دانش و شیوه‌های رفتاری کسب کنند (Toquero, 2020). یکی از مدیران آموزش بیان کرد: «... کم‌کم که جلو رفتیم، اطلاعات جدیدی از بیماری به‌دست آمد. الان دیگه متوجه شدیم که بیماری خطرناکی هست و معنی‌اش هم اینه که همه باید کاملاً پروتکل‌های بهداشتی رو رعایت کنند و هرکس هم از خودش باید شروع کنه.» م ۱۰

۳-۳- عوامل انطباق با روش‌های جدید آموزشی و توجه به سلامت جسمانی و روانی به‌عنوان استراتژی‌های انطباق و سازگاری شناسایی شدند که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم.

۳-۳-۱- انطباق با روش‌های جدید آموزشی:

دانشجویان، کارکنان و سایر تسهیل‌گران امر آموزش مجبور بودند زمان بیشتری را به‌صورت آنلاین و خارج از دانشگاه بگذرانند و همه وادار می‌شدند به‌طور مداوم خود را با تغییر روش آموزش و یادگیری وفق دهند. (Eri et al., 2021). دانشجوی کارشناسی ارشد عقیده داشت: «... کاملاً به‌نظم میاد که در زمینه آموزش‌های مجازی و سیستم‌های مجازی، ما سرعت انطباق و سازگاری در کشورمون خیلی بالا نیست؛ یعنی سرعتمون خیلی کند هست.» م ۷

۳-۳-۲- توجه به سلامت جسمانی و روانی:

مطالعات نشان داده‌است که مفاهیم تفاوت فردی مانند عزت‌نفس، تسلط و خوش‌بینی خودخواسته با سلامت جسمانی و روانی ارتباط دارد. به‌علاوه، محققین دریافته‌اند که حمایت اجتماعی ادراک‌شده، خانواده‌گرایی، معنویت و دینداری و داشتن هدف در زندگی با پیامدهای مثبت سلامت روانی و جسمانی مرتبط است. همه این مفاهیم می‌توانند به‌ویژه هنگامی که افراد شروع به کشف هویت خود می‌کنند و تصمیمات زندگی شخصی و حرفه‌ای با نتایج ماندگار می‌گیرند و با ظرفیت تاب‌آوری در زمینه‌های کالج و دانشگاه مرتبط باشند (Julian et al., 2020). دانشجوی دکتری گفت: «... به‌نظم همین الانم وارد یک زندگی جدیدی شدیم! شاید به‌واسطه اینکه یک مقداری ترس از کرونا باعث شده که نسبت به سلامتی‌مون بیشتر حساس باشیم.» م ۶

۴- پیامدهای تاب‌آوری

۴-۱- عوامل تبدیل تهدید به فرصت و تغییر در نگرش و روش‌های یادگیری دانشجویان به‌عنوان پیامدهای کوتاه‌مدت تاب‌آوری مطرح شدند که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم.

۴-۱-۱- تبدیل تهدید به فرصت:

شیوع کووید-۱۹ فرصت‌هایی را برای تحقیقات جدید در حوزه‌های جدید، استفاده بیشتر از روش‌های گردآوری داده‌های دیجیتال و دسترسی گسترده‌تر به نتایج تحقیقات منتشرشده مجازی ایجاد کرد. این امر محققین و دانشگاهیان را با تجربیات جدیدی در دنیای دیجیتال که برای ارتقای ظرفیت‌ها و توانایی‌های آن‌ها ضروری است روبه‌رو کرد (Gardner, 2020; Shahzad et al., 2021; Zhu & Liu, 2020). دانشجوی کارشناسی ارشد در این رابطه گفت: «... برای من که شاغل بودم، مزایای کلاس‌های مجازی خیلی بیشتر از مضراتش بود. در این مدت هم تونستم در خیلی از کارگاه‌های مجازی شرکت کنم.» م ۷

۴-۱-۲- تغییر در نگرش و روش‌های یادگیری دانشجویان:

تمهیداتی که در طول بحران کووید-۱۹ توسط مؤسسات آموزشی اتخاذ شدند، ردپایی ماندگار از خود به‌جای خواهند گذاشت. گسترش یادگیری آنلاین در آموزش عالی تسریع خواهد شد و سازماندهی این مؤسسات، به‌طور سیستماتیک، براساس مفیدترین اشکال یادگیری مبتنی بر فناوری خواهد بود (Daniel, 2020). دانشجوی کارشناسی ارشد اظهار نمود: «... بد نیست بعضی از دروس به‌صورت آنلاین همچنان بعد از کرونا برگزار بشه. بعضی دروس اصلاً نیازی به حضور فیزیکی ندارند، ولی بعضی دیگر مثل دروس پایه و تخصصی، قطعاً باید حضوری باشه؛ شاید همین تلفیق حضوری و آنلاین توأمان خیلی بد هم نباشه.» م ۷

۴-۲- عوامل رشد و شکوفایی و تاب‌آوری بیشتر در مقابله با مشکلات و بحران‌های بعدی به‌عنوان پیامدهای درازمدت تاب‌آوری دانشجویان مطرح شدند که در ذیل به تشریح هر یک می‌پردازیم.

۴-۲-۱- رشد و شکوفایی:

Carver (1998) شکوفایی را به‌عنوان کاهش واکنش‌پذیری به عوامل استرس‌زای بعدی و بهبودی سریع‌تر یا سطح بالاتری از عملکرد در پاسخ به آن عوامل تعریف می‌کند. درحالی‌که تعاریف توسط محققان متفاوت می‌باشد، واضح است که شکوفایی با تجربه رشد در نتیجه ناملایمات ایجاد می‌شود و به‌همین ترتیب، فرد پس از تحمل سختی، تاب‌آوری تقویت‌شده را نشان می‌دهد (Ledesma, 2014). مصاحبه‌شونده شماره ۹ بیان کرد: «... پس تاب‌آوری باعث شکوفایی انسان می‌شه و این

انسانی که شکوفاشده، موجب شکوفایی سایر انسان‌ها هم خواهد شد.» م ۹

۴-۲-۲- تاب‌آوری بیشتر در مقابل مشکلات و بحران‌های بعدی:

Dohaney et al. (2020) در این رابطه می‌گویند که فهم و درک بیشتر نقش تاب‌آوری در آموزش عالی در مواجهه با بحران‌های بزرگی مانند پاندمی کووید-۱۹ و بررسی مشکلات پیش‌روی دانشگاهیان برای آنکه وظایف دانشگاهی خود را با تاب‌آوری بیشتری انجام دهند، تاب‌آوری آن‌ها را در مواجهه با پیشامدهای بعدی نیز آسان‌تر می‌سازد. مصاحبه‌شونده شماره ۱۴ اظهار کرد: «... انگار که توان مقابله کردن با شرایط سخت‌تر و شرایطی که ممکنه ناگهان برامون توی محیط کار و محیط زندگی مون پیش بیاد و نحوه برخورد با اونو یاد می‌گیریم؛ یک جورایی انگار که خودمون هم پرتوان‌تر می‌شیم.» م ۱۴

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از مطالعه حاضر طراحی الگوی تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹ بود. بدین منظور، شرایط اثرگذار بر پاسخ تاب‌آورانه دانشجویان در پاسخ به پاندمی؛ کنش و واکنش‌های دانشجویان جهت این پاسخ؛ بسترهای اثرگذار بر این کنش و واکنش‌ها و پیامدهایی که پاسخ تاب‌آورانه برای دانشجویان به‌دنبال دارد، شناسایی شد. اولین یافته مطالعه حاضر نشان داد شرایط اثرگذار بر تاب‌آوری به ۳ مقوله اصلی فردی، سازمانی و محیطی دسته‌بندی شدند.

- عوامل لنگیزه؛ لبتکار و خلاقیت؛ خرد و آگاهی؛ ویژگی‌های شخصی؛ ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی؛ و اضطراب، استرس و افسردگی به‌عنوان عوامل اثرگذار فردی شناسایی شدند.

پایین آمدن انگیزه دانشجویان در این دوران، از مهم‌ترین موانع تاب‌آوری بود که غالب مصاحبه‌شوندگان آن را مطرح کردند. Ang, Shorey, Lopez, et al. (2021) نیز عوامل اثرگذار فردی که باعث تولدایی‌های مقابله‌ای با ناملایمات و سختی‌ها می‌شود را مهارت‌های حل مسئله، عواطف و احساسات و انگیزه دانستند. Ang et al. (2021) نیز عوامل درونی افزایش تاب‌آوری را تمایل به موفقیت و انگیزه برشمردند. عامل مهم دیگر یعنی ویژگی‌های شخصی، بحث اثر محیط و وراثت را بر تاب‌آوری افراد و به‌تبع آن دانشجویان به‌میان می‌آورد. به‌نظر می‌رسد

نظریه اپی ژنتیک^۱ در این مورد جوابگوی بسیاری از ابهامات باشد چراکه منشأ ژنتیکی رفتار و همچنین تأثیر مستقیمی که نیروهای محیط‌زیست به‌مرور زمان روی بیان آن ژن‌ها می‌گذارند را مطرح می‌کند. (Dohaney et al., 2020) نیز در پژوهش خود "تعارضات شخصیتی" را از موانع تاب‌آوری دانستند. احساسات مختلف مانند اضطراب، استرس و افسردگی از مفاهیمی بودند که به‌فراوانی توسط دانشجویان در این دوران تجربه شدند و اساتید و کارکنان نیز بر آن صحه گذاشتند. یافته‌های (Aristovnik et al., 2020) نیز نشان داد که دانشجویان عمدتاً نگران مسائل مربوط به آینده شغلی و تحصیلی خود بودند و خستگی، اضطراب و سرخوردگی را تجربه کردند. این مقوله توسط چندین مقاله دیگر نیز مانند (Cao et al., 2020; Chaturvedi et al., 2021) پشتیبانی می‌شود که نشان‌دهنده نیاز واقعی توجه به این عامل مهم است. اما ارزش‌ها، باورها و اعتقادات فردی مفاهیمی بودند که بسیاری از مشارکت‌کنندگان پژوهش به آن‌ها اشاره کردند و در پژوهش (Ang, Shorey, Lopez, et al., 2021) نیز قیدشده است، یکی از پرتکرارترین عوامل اثرگذار فردی بر تاب‌آوری دانشجویان شناخته‌شد. به‌نظر می‌رسد به‌دلیل آموزه‌های دینی و مذهبی ما مبنی بر صبر و استقامت و توکل و توسل، این مفهوم ارزش خاصی در ایجاد یا ارتقای تاب‌آوری دانشجویان داشته‌باشد.

- شرایط اثرگذار سازمانی به مقولات فرعی ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات در سازمان؛ مدیریت و رهبری آموزشی؛ منابع و امکانات سازمان؛ رضایت از نقش؛ تفکر انتقادی و نگرش سیستمی؛ و حمایت‌های سازمانی تقسیم شدند. چگونگی و سرعت انتقال اطلاعات و نحوه ارتباط دانشجویان با اساتید و کارکنان آموزشی و پژوهشی از چالش‌های اساسی ابتدای این دوران برای دانشجویان بود که بر پایداری و تاب‌آوری آن‌ها به‌شدت تأثیر می‌گذاشت. (Aristovnik et al., 2020) نیز نقش ارتباطات و انتقال صحیح اطلاعات را بر تاب‌آوری دانشجویان بسیار مهم دانستند. از دیگر عوامل اثرگذار بر تاب‌آوری دانشجویان، نقش برجسته‌ای بود که مدیریت و رهبری دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها در هدایت این بحران ایفا می‌کردند. در همین راستا، (Yokuş (2022) هم رهبری ماهر در دوران بحران کووید-۱۹ جهت اجرای سیاست‌های مؤثر همسو با مأموریت و چشم‌انداز دانشگاه، ارائه توسعه حرفه‌ای و آشنایی فراگیران با روش‌های جدید یادگیری مجازی را ضروری

دانست. همسو با پژوهش حاضر، نتایج تحقیقات (Ang, Shorey, Hoo, et al., 2021) نیز بیلنگر ارتباط تاب‌آوری دانشجویان با منابع داخلی مؤسسات آموزشی بود. (Fazey, 2010) هم در پژوهش خود نشان داد تفکر تاب‌آور که زیربنای آن تفکر سیستمی است، پتانسیل قابل توجهی برای تأثیرگذاری بر توسعه باورهای معرفت‌شناختی پیچیده‌تر دارد. او به مدرسان روش‌های آموزشی مبتنی بر باورهای معرفت‌شناختی را نشان می‌دهد که منجر به تشویق دانشجویان به پذیرش مسئولیت بیشتر در قبال یادگیری خود می‌شود. (Sharma & Yukhymenko-Lescroart (2022) نیز حمایت از دانشجویان دانشگاه در فرآیند کاوش فعال، تأمل و تلاش برای تحقق اهداف زندگی‌شان را بسیار مهم دانستند. پژوهش (Ang et al., 2021) نیز حمایت مدرسان و (Versteeg & Kappe, 2021) حمایت آموزش عالی را برای تقویت تاب‌آوری دانشجویان قابل توجه یافتند. یکی از مقوله‌های فرعی برگرفته از مصاحبه‌ها، رضایت از نقش به‌عنوان "دانشجو" بود که به‌نظر می‌رسد به‌عنوان یک متغیر مستقل و یا یک متغیر میانجی که برانگیزه دانشجویان تأثیر می‌گذارد، می‌تواند بر تاب‌آوری آن‌ها اثرگذار باشد.

- مقولات فرعی حمایت‌های اجتماعی؛ تغییر در سبک زندگی؛ فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی و شبکه دوستان به‌عنوان شرایط اثرگذار اجتماعی بر تاب‌آوری دانشجویان شناسایی شدند.

(Chaturvedi et al., 2021) نیز دریافتند که سطوح بالای حمایت عاطفی از طرف خانواده، دوستان و اجتماع می‌تواند تمایل دانشجویان به اتخاذ راهبردهای مثبت برای مقابله با مشکلات را افزایش دهند. پژوهش (Eri et al., 2021) هم نشان داد که تغییر سبک زندگی و فقدان تعاملات اجتماعی، دانشجویان را در مکانی تاریک قرار داده و انگیزه و میل به مشارکت مؤثر در محیط آنلاین را در آن‌ها کاهش می‌دهد. (Sarmiento et al., 2021) نیز بر اهمیت ارتباطات اجتماعی به‌عنوان یک عامل محافظتی در برابر افزایش استرس، اضطراب، ترس، تنهایی و سایر احساسات منفی که توسط دانشجویان در دوران قرنطینه اجباری ابراز شدند، تأکید کردند. (Ang, Shorey, Lopez, et al., 2021) نیز در پژوهش خود عوامل بیرونی مانند شبکه دوستان و خانواده را در تقویت تاب‌آوری دانشجویان مؤثر دانستند.

۱ برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به آدرس اینترنتی زیر :
<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%BE%DB%8C%E2%80%8C%DA%98%D9%86%D8%AA%DB%8C%DA%A9>

بسترها به ۲ مقوله جداگانه داخلی (کشوری) و خارجی (جهانی) دسته‌بندی شدند.

- مقولات فرعی فرهنگ تاب‌آورانه جامعه؛ پروتکل‌های بهداشتی سراسری؛ حمایت‌های دولتی؛ زیرساخت‌های اینترنتی کشوری و نقش رسانه‌ها به‌عنوان بسترهای داخلی تاب‌آوری دانشجویان شناسایی شدند.

در همین راستا، (Ostadtaghizadeh et al., 2016) تاب‌آوری جامعه در برابر بلایا^۱ (CDR) را به‌عنوان "توانایی یک جامعه برای همزیستی، مقابله و مدیریت بلایا از طریق یک رویکرد یکپارچه، جامع، مشارکتی و مثبت" دانستند. چالش‌های مرتبط با اتصال به اینترنت، به‌عنوان عامل اصلی تضعیف یادگیری و آموزش الکترونیکی در طول قرنطینه کووید-۱۹ بارز بودند و در مطالعات بسیاری مانند (Aboagye et al., 2020; Bao, 2020; Dawadi et al., 2020; Mseleku, 2020) بیان شدند. همچنین در مطالعه موانع یادگیری آنلاین، (Baticulon et al., 2021) در دسترس بودن اتصال به اینترنت سریع و قابل اعتماد را به‌عنوان نگرانی مهم‌تری نسبت به مالکیت دستگاه یا استعداد فنی یافتند. همچنین شواهد مطالعه (Mseleku 2020) مؤید این نکته است که زیرساخت شبکه قابل اعتماد، دسترسی به داده‌های اینترنتی و دستگاه‌های یادگیری دیجیتالی مانند تلفن هوشمند، تبلت و لپ‌تاپ برای دانشجویان به‌منظور اطمینان از آموزش و یادگیری آنلاین روان مهم است. (Xie et al., 2022) هم استفاده از رسلنه‌های اجتماعی را در شکل‌دهی تاب‌آوری جامعه و اعضای آن و سازمان‌ها مهم دانستند.

- مقولات فرعی تغییرات مداوم و غیرقابل‌پیش‌بینی جهانی؛ دیجیتالی شدن جهانی و واکسیناسیون و اطلاع‌رسانی صحیح جهانی در مورد پاندمی به‌عنوان عوامل زمینه‌ای شناسایی شدند.

(Waller et al., 2019) نیز کلید مدیریت موفق تغییرات در دوران کووید-۱۹ را آگاهی و شناخت این تغییرات و آماده‌سازی پاسخ‌های متفکرانه، سازگار و چابک دانستند. (Appolloni et al., 2021) هم استدلال کردند که برای جوامع مبتنی بر دانش به‌مانند آموزش عالی، دیجیتالی شدن، گسترش اینترنت و سایر ابزارهای بافرمت‌های یادگیری جدید، لازم است. (Bozkurt 2022) در پژوهش خود هشدار می‌دهد که اگرچه انتظار می‌رفت واکسیناسیون همه‌گیری را متوقف کند، با این حال ظهور سویه‌های مختلف نشان می‌دهد که این ویروس ممکن است برای مدتی با ما باشد. بنابراین، باید از انعطاف‌پذیری و

پایداری اکوسیستم آموزشی خود اطمینان حاصل کنیم. (Toquero 2020) هم بیان کرد که برنامه‌های آموزش علوم زیست‌محیطی می‌توانند شهروندانی بسازند که سواد زیست‌محیطی داشته باشند. این امر برای انطباق با واقعیت‌هایی که جهان با آن روبرو است و ایجاد آگاهی و بهبود نگرش دانشجویان ضروری است.

استراتژی‌ها یا راهبردهای تاب‌آوری به مقولات اصلی پیش‌بینی و پیشگیری، پاسخ و مقابله با بحران و انطباق و سازگاری دسته‌بندی شدند.

- مقولات فرعی پذیرش واقعیت و برنامه‌ریزی به‌عنوان استراتژی‌های پیش‌بینی و پیشگیری شناسایی شدند.

براساس مفاهیم برگرفته از مصاحبه‌ها، به‌تدریج که دانشجویان با پاندمی و واقعیت‌های آن بیشتر آشنا شدند، از ترس و اضطرابشان کاسته‌شد و قادر به برنامه‌ریزی‌های تحصیلی مقطعی و موقعیتی مفیدتری با توجه به پیک‌های پاندمی شدند. به اعتقاد (Coutu, 2002) هم، افراد و شرکت‌های تاب‌آور به جای فریاد زدن با ناامیدی، با جدیت با واقعیت روبرو می‌شوند و سختی‌ها را معنا و برای آن‌ها راه‌حل‌های جدید پیدا می‌کنند. (Buttazoni 2022) نیز به‌عنوان استراتژی‌های فردی، بر برنامه‌ریزی جهت توسعه مهارت‌های تاب‌آوری فردی دانشجویان در این دوران تأکید کرد.

- عوامل ارتقای سواد و تسلط فناورانه؛ یافتن راهکارهای بدیع و خلاقانه؛ تقویت ارتباطات غیرحضوری با دوستان و هم‌تایان و ارتقای سواد اطلاعاتی و راه‌های خودمراقبتی به‌عنوان استراتژی‌های پاسخ و مقابله با بحران شناسایی شدند.

(Aristovnik et al., 2020) نیز در مطالعه خود دریافتند که

کمبود مهارت‌های کامپیوتری و حجم درسی بیشتر، دانشجویان را از درک بهبود عملکرد خود در محیط آموزشی جدید بازمی‌داشت. (Williams et al., 2022) نیز ارائه آموزش‌های پیشرفت حرفه‌ای و کارگاه‌های آموزشی را نه تنها در مورد چگونگی رسیدگی به نگرانی‌های روانی-اجتماعی دانشجویان، بلکه در ارتباط با مراقبت از خود، تعادل بین کار و زندگی و ذهن‌آگاهی لازم دانستند. (Buttazoni 2022) نیز توسعه مهارت‌های ارتباطی جهت ارتقای تاب‌آوری دانشجویان را لازم دانست. همچنین، مفاهیم پدیدار شده از مصاحبه‌ها نشان دادند زمانی که دانشجویان اطلاعات مستند و موثق‌تری در مورد بیماری و اثرات آن بر بهداشت و سلامت انسان و چگونگی پیشگیری و مراقبت از خود در برابر آن کسب کردند، پاسخ‌های

تاب‌آورانه‌تری نشان دادند و راحت‌تر با چالش‌های تحصیلی ناشی از آن مقابله کردند.

- مقولات فرعی انطباق با روش‌های جدید آموزشی و توجه به سلامت جسمانی و روانی به‌عنوان استراتژی‌های انطباق و سازگاری شناسایی شدند.

مطالعات (Baticulon et al., 2021) و (Mseleku, 2020) هم نشان داد که دانشجویان در سازگاری با یادگیری آنلاین و روش‌های متفاوت ارزیابی‌های پایان ترم با چالش‌های بسیاری مواجه بودند. (Bozkurt, 2022) هم در مطالعه خود نتیجه گرفت که بقای آموزش عالی به تاب‌آوری، سازگاری و مهارت‌های پایداری وابسته است. (Wadi et al., 2020) نیز نشان دادند که اگرچه ابزارهای دیجیتال می‌توانند بر ارزش‌های آموزش و یادگیری بیفزایند، اما آموزش آنلاین مطلق بهترین برنامه نیست و نقشی تکمیلی دارد. (Izumi et al., 2020) نیز روش‌های یادگیری تلفیقی را مفیدتر از آموزش آنلاین یا حضوری مطلق دانست. (Eringsfeld, 2020) هم اعتقاد داشت که بدون شک دانشگاه‌ها بعد از کرونا نیاز به گسترش رویکرد تلفیقی در آموزش خواهند داشت. (Semo & Frissa, 2020) و (Son et al., 2020) هم اهمیت توجه به سلامت فیزیکی و روانی دانشجویان در این دوران را نشان دادند.

پیامدهای تاب‌آوری برای دانشجویان به ۲ مقوله اصلی پیامدهای کوتاه‌مدت و بلندمدت تقسیم‌بندی شدند.

- پیامدهای کوتاه‌مدت شامل تبدیل تهدید به فرصت و تغییر در نگرش و روش‌های یادگیری دانشجویان بود.

(Peimani & Kamalipour, 2021) همسو با پژوهش حاضر عنوان کردند، برای دانشگاهیان مثبت‌اندیش، انتقال اجباری در پرتو بحران کووید-۱۹ توانست اشکال مختلف تغییر را که با تأخیر مواجه شده‌بود، تسریع کند. (Bartusevičienė et al., 2021) و (Duchek, 2020) نیز استدلال کردند که یادگیری، هم ورودی و هم نتیجه تاب‌آوری سازمانی است؛ چراکه با یادگیری پس از رویداد، دانش سازمانی افزایش می‌یابد و به منبع اولیه اطلاع‌رسانی برای پیش‌بینی و آمادگی برای رویدادهای آینده تبدیل می‌شود.

- پیامدهای بلندمدت شامل رشد و شکوفایی و تاب‌آوری بیشتر در مقابله با مشکلات و بحران‌های بعدی است.

در همین راستا، (Ledesma, 2014) نیز اعتقاد دارد که شکوفایی در نتیجه تحولی معنادار که شامل تغییر شیوه‌های در پاسخ به چالش است ایجاد می‌شود. فرد دوباره بر اولویت‌ها تمرکز کرده و حس قوی‌تری از خود خواهد داشت. معمولاً شکوفایی در نتیجه رویداد یا بحرانی عمیق بوجود می‌آید که در

آن حس هدفمندبودن، معنا یا هویت‌داشتن فرد مورد سؤال قرار می‌گیرد. به عقیده وی، پس از بحران یا تروما، انطباق و سازگاری حاصل از تلاش‌های ما برای بقا و بهبودی در میانه رنج‌کشیدن می‌روید و سر بیرون می‌زند. (Dohaney et al., 2020) هم معتقدند تاب‌آوری دانشگاهیان در برابر مشکلات، آن‌ها را در مواجهه با پیشامدهای بعدی هم تاب‌آورتر می‌کند.

در این مقاله با طراحی الگوی تاب‌آوری دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به پاندمی کووید-۱۹، نشان داده شد که تغییر اجتناب‌ناپذیر است، ولی آنچه که تفاوت‌ها را ایجاد می‌کند افراد هستند و نه شرایط. استفاده از این الگو در پاسخ به بحران اخیر و بحران‌های مشابه می‌تواند ضمن کاهش تأثیر مخرب هیجانی، روانی و تحصیلی آن‌ها، به دانشجویان کمک کند تا کنترل بیشتری بر آنچه اتفاق می‌افتد داشته‌باشند و نه تنها ناامید و بی‌انگیزه برای یادگیری و موفقیت تحصیلی نشوند، بلکه از فرصت‌های پیش‌آمده استفاده کرده و رشد و پیشرفت کنند. همچنین، این الگو قابل انتقال به دانشجویان مؤسسات آموزش عالی در بافت‌های دیگر هم می‌باشد و می‌تواند مورد استفاده سیاست‌گذاران آموزشی، پژوهشگران و کلیه ذی‌نفعان آموزش عالی قرار گیرد.

با توجه به اینکه در ایران تا این زمان، پژوهش‌های اندکی باموضوع تاب‌آوری دانشجویان در دوران پاندمی صورت گرفته است،

پیشنهاد می‌شود:

- ۱- پژوهش‌های گسترده‌ای در بافت‌های دیگر و به‌روش‌ها و رویکردهای دیگر صورت گیرد ۲- پژوهش‌های کمی به‌منظور تجزیه و تحلیل و اندازه‌گیری میزان اثر هر یک از مقوله‌های شناسایی شده بر تاب‌آوری دانشجویان انجام شود. ۳- به‌دلیل اینکه محدودیت زمانی و مکانی، امکان بررسی تاب‌آوری دانشجویان به‌تفکیک مقطع، رشته تحصیلی و جنسیت را برای این پژوهش میسر نداشت؛ پژوهش‌های اختصاصی در این رابطه انجام شود. ۴- با توجه به اتفاق نظر کلیه مشارکت‌کنندگان در پژوهش مبنی بر افت تحصیلی و کاهش انگیزه یادگیری دانشجویان، پژوهش‌های کمی و کیفی جهت بررسی آن صورت پذیرد.

فهرست منابع

- 1) Aboagye, E., Yawson, J. A., & Appiah, K. N. (2020). COVID-19 and E-Learning: the Challenges of Students in Tertiary Institutions. *Social Education Research*, 2(1), 1-8.

- Higher Education, 44(4), 608–623. <https://doi.org/10.1080/03098265.2020.1807478>
- 14) Buttazzoni, A. (2022). Pedagogical approaches to support student resilience in higher-education settings: A systematic literature review. *Compass: Journal of Learning and Teaching*, 15(1), 1–24. <https://doi.org/10.21100/compass.v15i1.1285>
  - 15) Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287. <https://doi.org/10.1016/J.PSYCHRES.2020.112934>
  - 16) Cénat, J. M., Dalexis, R. D., Kokou-Kpolou, C. K., Mukunzi, J. N., & Rousseau, C. (2020). Social inequalities and collateral damages of the COVID-19 pandemic: when basic needs challenge mental health care. *International Journal of Public Health*, 65(6), 717–718. <https://doi.org/10.1007/S00038-020-01426-Y>
  - 17) Chaturvedi, K., Vishwakarma, D. K., & Singh, N. (2021). COVID-19 and its impact on education, social life and mental health of students: A survey. *Children and Youth Services Review*, 121(July 2020), 105866. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105866>
  - 18) Coutu, D. L. (2002). How resilience works. *Harvard Business Review*, 80(5), 46.
  - 19) Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design Choosing Among Five Approaches*. In News.Ge.
  - 20) Daniel, S. J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49(1–2), 91–96. <https://doi.org/10.1007/S11125-020-09464-3>
  - 21) Dawadi, S., Giri, R. A., & Simkhada, P. (2020). Impact of COVID-19 on the Education Sector in Nepal: Challenges and Coping Strategies Saraswati Dawadi 1, Ram Ashish Giri 2 and Padam Simkhada 3. 1–16.
  - 22) de los Reyes, E. J., Blannin, J., Cohrsen, C., & Mahat, M. (2022). Resilience of higher education academics in the time of 21st century pandemics: a narrative review. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 44(1), 39–56. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2021.1989736>
  - 23) Dohaney, J., de Róiste, M., Salmon, R. A., & Sutherland, K. (2020). Benefits, barriers, and incentives for improved resilience to disruption in university teaching. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101691>
  - 24) Duchek, S. (2020). Organizational resilience: a capability-based conceptualization. *Business Research*, 13(1), 215–246. <https://doi.org/10.1007/s40685-019-0085-7>
  - 25) Dweck S., C. (2015). Carol Dweck Revisits the “Growth Mindset.” *Education Week*, 35(05), 20–24.
  - 26) Enari, D., & Fa’aea, A. M. (2020). E tumau le fa’avae ae fesuia’i faiga: Pasifika Resilience During COVID-19. *Oceania*, 90(S1), 75–80. <https://doi.org/10.1002/ocea.5269>
  - 27) Eri, R., Gudimetla, P., Star, S., Rowlands, J., & Girgla, A. (2021). Digital resilience in higher education in response to covid-19 pandemic: Student <https://doi.org/10.37256/ser.212021422>
  - 2) Alva, S. A. (1991). Academic Invulnerability Among Mexican-American Students: The Importance of Protective Resources and Appraisals. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 13(1), 18–34. <https://doi.org/10.1177/07399863910131002>
  - 3) Ang, W. H. D., Shorey, S., Hoo, M. X. Y., Chew, H. S. J., & Lau, Y. (2021). The role of resilience in higher education: A meta-ethnographic analysis of students’ experiences. *Journal of Professional Nursing*, 37(6), 1092–1109. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2021.08.010>
  - 4) Ang, W. H. D., Shorey, S., Lopez, V., Chew, H. S. J., & Lau, Y. (2021). Generation Z undergraduate students’ resilience during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01830-4>
  - 5) Appolloni, A., Colasanti, N., Fantauzzi, C., Fiorani, G., & Frondizi, R. (2021). Distance Learning as a Resilience Strategy during Covid-19: An Analysis of the Italian Context. <https://doi.org/10.3390/su13031388>
  - 6) Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N., & Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective. *Sustainability (Switzerland)*, 12(20), 1–34. <https://doi.org/10.3390/su12208438>
  - 7) Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>
  - 8) Bartusevičienė, I., Pazaver, A., & Kitada, M. (2021). Building a resilient university: ensuring academic continuity—transition from face-to-face to online in the COVID-19 pandemic. *WMU Journal of Maritime Affairs*, 20(2), 151–172. <https://doi.org/10.1007/S13437-021-00239-X>
  - 9) Baticulon, R. E., Jinno, -, Sy, J., Rose, N., Alberto, I., Maria, -, Baron, B. C., Robert, -, Mabulay, E. C., Lloyd, -, Rizada, G. T., Christl, -, Tiu, J. S., Clarion, C. A., John, -, & Reyes, C. B. (2021). Barriers to Online Learning in the Time of COVID-19: A National Survey of Medical Students in the Philippines. 1, 3. <https://doi.org/10.1007/s40670-021-01231-z>
  - 10) Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive after Extremely Aversive Events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
  - 11) Borysenko, J. (2012). *Minding the Body Mending the Mind Interpersonal Neurobiology*. *Pocket Guide to Interpersonal Neurobiology: Integrative Handbook of the Mind*.
  - 12) Bozkurt, A. (2022). Resilience, Adaptability, and Sustainability of Higher Education: A Systematic Mapping Study on the Impact of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic and the Transition to the New Normal. *Journal of Learning for Development*, 9(1), 1–16. <https://doi.org/10.56059/jl4d.v9i1.590>
  - 13) Bryson, J. R., & Andres, L. (2020). Covid-19 and rapid adoption and improvisation of online teaching: curating resources for extensive versus intensive online learning experiences. *Journal of Geography in*

- M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243–255. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.07.001>
- 42) Martin, A. (2002). Motivation and academic resilience: Developing a model for student enhancement. 46(I), 34–49.
- 43) Martin, A. J., & Marsh, H. W. (2009). Academic resilience and academic buoyancy: Multidimensional and hierarchical conceptual framing of causes, correlates and cognate constructs. *Oxford Review of Education*, 35(3), 353–370. <https://doi.org/10.1080/03054980902934639>
- 44) Mseleku, Z. (2020). A Literature Review of E-Learning and E-Teaching in the Era of Covid-19 Pandemic. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 5(10), 588–597.
- 45) Ononye, U., Ogbeta, M., Ndudi, F., Bereprebofa, D., & Maduemezia, I. (2022). Academic resilience, emotional intelligence, and academic performance among undergraduate students. *Knowledge and Performance Management*, 6(1), 1–10. [https://doi.org/10.21511/kpm.06\(1\).2022.01](https://doi.org/10.21511/kpm.06(1).2022.01)
- 46) Ostadtaghizadeh, A., Ardalan, A., Paton, D., Khankeh, H., & Jabbari, H. (2016). Community disaster resilience: a qualitative study on Iranian concepts and indicators. *Natural Hazards*, 83(3), 1843–1861. <https://doi.org/10.1007/s11069-016-2377-y>
- 47) Peimani, N., & Kamalipour, H. (2021). Online education and the covid-19 outbreak: A case study of online teaching during lockdown. *Education Sciences*, 11(2), 1–16. <https://doi.org/10.3390/educsci11020072>
- 48) Rojas F., L. F. (2015). Factors Affecting Academic Resilience in Middle School Students: A Case Study. *GiST Education and Learning Research Journal*, 11(11), 63–78. <https://doi.org/10.26817/16925777.286>
- 49) Semo, B. W., & Frissa, S. M. (2020). The mental health impact of the covid-19 pandemic: Implications for sub-saharan africa. *Psychology Research and Behavior Management*, 13, 713–720. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S264286>
- 50) Shahzad, A., Hassan, R., Adejare, ., Aremu, Y., Hussain, A., & Lodhi, R. N. (2021). Effects of COVID-19 in E-learning on higher education institution students: the group comparison between male and female. *Quality & Quantity*, 55, 805–826. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-01028-z>
- 51) Sharma, G., & Yukhymenko-Lescroart, M. A. (2022). Life Purpose as a Predictor of Resilience and Persistence in College Students During the COVID-19 Pandemic. *Journal of College Student Retention: Research, Theory and Practice*. <https://doi.org/10.1177/15210251221076828>
- 52) Son, C., Hegde, S., Smith, A., Wang, X., & Sasangohar, F. (2020). Effects of COVID-19 on college students' mental health in the United States: Interview survey study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(9), 1–14. <https://doi.org/10.2196/21279>
- 53) Talmon, G. A. (2019). Generation Z: What's Next? # perceptions from asia and australia. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 18(5). <https://doi.org/10.5376/1.18.5.7>
- 28) Eringfeld, S. (2020). Higher education and its post-coronial future: utopian hopes and dystopian fears at Cambridge University during Covid-19. *Studies in Higher Education*, 0(0), 1–12. <https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1859681>
- 29) Everly Jr, G. S. (2012). Fostering Human Resilience. 17(June), 3,11,41,70,71,72,73.
- 30) Fazey, I. (2010). Resilience and higher order thinking. *Ecology and Society*, 15(3). <https://doi.org/10.5751/ES-03434-150309>
- 31) Gardner, D. G. (2020). The importance of being resilient: Psychological well-being, job autonomy, and self-esteem of organization managers. *Personality and Individual Differences*, 155, 109731. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2019.109731>
- 32) Ghazi-saidi, L., Criffield, A., Kracl, C. L., Mckelvey, M., Obasi, S. N., Vu, P., Ghazi-saidi, L., Criffield, A., Kracl, C. L., Mckelvey, M., Obasi, S. N., & Vu, P. (2020). Moving from Face-to-Face to Remote Instruction in a Higher Education Institution during a Pandemic : Multiple Case Studies To cite this article : Moving from Face-to-Face to Remote Instruction in a Higher Education Institution during a Pandemic : Multiple.
- 33) Greene, R. R. (2014). Resilience as Effective Functional Capacity: An Ecological-Stress Model. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 24(8), 937–950. <https://doi.org/10.1080/10911359.2014.921589>
- 34) Gurr, D., & Drysdale, L. (2020). Leadership for challenging times. *Journal of the Commonwealth Council for Educational Administration & Management*, 48(1), 24–30.
- 35) Hall, R., & Winn, J. (2011). Questioning technology in the development of a resilient higher education. *E-Learning and Digital Media*, 8(4), 343–356. <https://doi.org/10.2304/elea.2011.8.4.343>
- 36) Hull, S. (2018). Notes for the aspiring qualitative analyst. December 2013. <https://doi.org/10.6084/M9.FIGSHARE.1050453>
- 37) Julian, M., Cheadle, A. C. D., Knudsen, K. S., Bilder, R. M., & Dunkel Schetter, C. (2020). Resilience Resources Scale: A brief resilience measure validated with undergraduate students. *Journal of American College Health*, 0(0), 1–10. <https://doi.org/10.1080/07448481.2020.1802283>
- 38) Juliet Corbin and Anselm Strauss. (2015). Basics of Qualitative research. In Paper Knowledge . Toward a Media History of Documents (Vol. 3, Issue April).
- 39) Kawaguchi-Suzuki, M., Nagai, N., Akonoghre, R. O., & Desborough, J. A. (2020). COVID-19 pandemic challenges and lessons learned by pharmacy educators around the globe. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 84(8), 1045–1048. <https://doi.org/10.5688/ajpe8197>
- 40) Ledesma, J. (2014). Conceptual frameworks and research models on resilience in leadership. *SAGE Open*, 4(3). <https://doi.org/10.1177/2158244014545464>
- 41) Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall,

- International Association of Medical Science Educators. <https://doi.org/10.1007/s40670-019-00796-0>
- 54) Toquero, C. M. (2020). Challenges and Opportunities for Higher Education amid the COVID-19 Pandemic: The Philippine Context. *Pedagogical Research*, 5(4), em0063. <https://doi.org/10.29333/pr/7947>
- 55) Versteeg, M., & Kappe, R. (2021). Resilience and Higher Education Support as Protective Factors for Student Academic Stress and Depression During Covid-19 in the Netherlands. *Frontiers in Public Health*, 9(October), 1–14. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.737223>
- 56) Wadi, M. M., Nordin, N. I., Roslan, N. S., Tan, C., & Yusoff, M. S. B. (2020). Reframing Resilience Concept: Insights from a Meta-synthesis of 21 Resilience Scales. *Education in Medicine Journal*, 12(2), 3–22. <https://doi.org/10.21315/eimj2020.12.2.2>
- 57) Waller, R. E., Lemoine, P. A., Mense, E. G., Garretson, C. J., & Richardson, M. D. (2019). Global Higher Education in a VUCA World: Concerns and Projections. 3(2), 73–83. <https://doi.org/10.20849/jed.v3i2.613>
- 58) Williams, C., Veloria, C., & Harkins, D. (2022). Pedagogy and the Human Sciences Building Resilient Higher Education Communities: Lessons Learned from Pandemic Teaching Building Resilient Higher Education Communities: Lessons Learned from. 8(1).
- 59) World Health Organization. (2020). Laboratory biosafety manual: Outbreak preparedness and resilience. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240011373>
- 60) Xie, L., Pinto, J., & Zhong, B. (2022). Building community resilience on social media to help recover from the COVID-19 pandemic. *Computers in Human Behavior*, 134(March), 107294. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107294>
- 61) Yokuş, G. (2022). Developing a guiding model of educational leadership in higher education during the covid-19 pandemic: A grounded theory study. *Participatory Educational Research*, 9(1), 362–387. <https://doi.org/10.17275/per.22.20.9.1>
- 62) Yousefvand, M., Ghadampour, E., & Sadeghi, M. (2019). Role of Academic Optimism, Locus of Control (Internal-External) and Academic Engagement (Cognitive-Behavioral-Motivational) in the Prediction Academic .... 6(4).
- 63) Zhu, X., & Liu, J. (2020). Education in and After Covid-19: Immediate Responses and Long-Term Visions. In *Postdigital Science and Education* (Vol. 2, Issue 3, pp. 695–699). <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00126-3>

64)

Designing a Resilience Pattern for Students of Higher Education Institutions in Response to the Covid-19 Pandemic (Based on Grounded Theory Approach)

Abstract

The Covid-19 pandemic has posed many challenges for students, bringing about negative impacts. Resilience has been a key factor in facing these challenges. This study was conducted to design a student resilience pattern in response to the pandemic in the target population of Islamic Azad Universities in the city of Tehran. A qualitative method was adopted, using the systematic grounded theory approach. Data were collected purposefully and theoretically through in-depth semi-structured interviews with 24 participants, including students, faculty members, and experts. Data were analyzed using open, axial, and selective coding in ATLAS.ti 9 Qualitative software. Findings revealed 147 codes and 36 subcategories from 10 main categories. Based on a paradigm model, the higher education students' resilient response to the Covid-19 pandemic was identified as a central phenomenon. Causal conditions were categorized into three main categories: individual (six subcategories and 26 codes), organizational (six subcategories and 31 codes), and social (four subcategories and 12 codes); contexts were classified into two main categories: internal (five subcategories and 15 codes) and external (three subcategories and 14 codes); and strategies were categorized into three main categories: prediction and prevention (two subcategories and seven codes), response and coping (four subcategories and 16 codes), and adaptation and compatibility (two subcategories and 11 codes). Consequently, consequences led to two main categories: short-term (two subcategories and seven codes) and long-term (two subcategories and eight codes).

Keywords: Covid-19, resilience, university students, higher education, grounded theory

